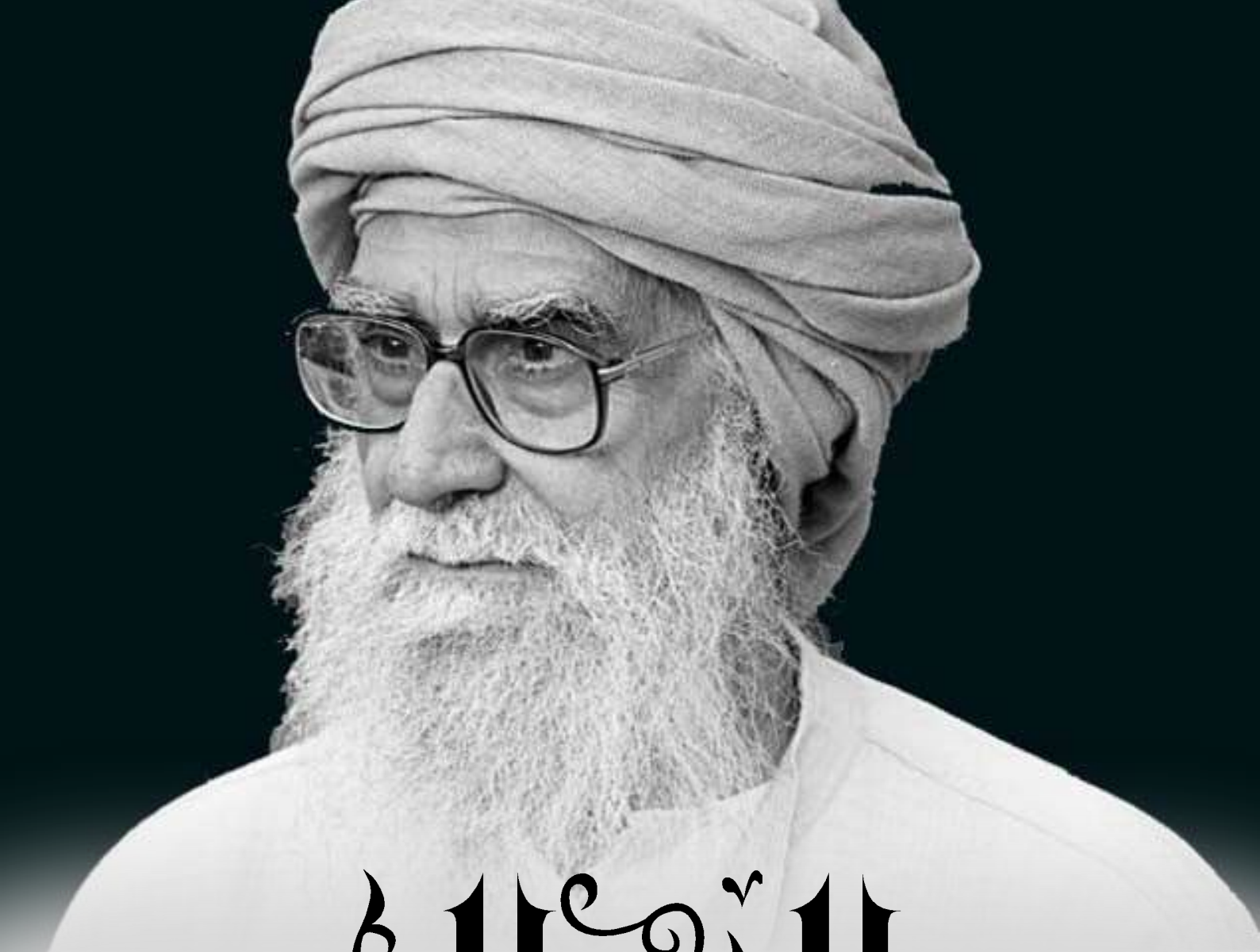

الرسالہ

Ketabton.com

Al-Risala

پنجمہ کتبہ - مئی، ۲۰۲۵ ز

«خو هغه دين چي د ده له خپل ژوند سره په ټکر کې راځي، چې د «دا وکره او هغه مه کړه» غوښتنه ورنه کوي، له هغه سره د ده هېڅ دلچسپي نه وي.»

الرسالہ

Al-Risala

پنجمہ کتبہ - مئی، ۲۰۲۵ء

سرپرست: مولانا وحیدالدین خان

ژباړه: رحمت شاه فراز

په دې ګڼه کې

مخ	عنوان
	داود عربو مشرکینو کردار
۱۱	
	در رسول الله اخلاق
۱۶	
	د منکرینو مزاج تل یو شان و
۲۲	
	په اوسنۍ زمانه کې اسلامي غورځنګونه
۲۵	
	قارون څوک و؟
۴۰	
	زید بن ثابت انصاري په سپرو ژبو پوهېده
۴۴	
	په دې خبره پاچا په ژړا شو
۴۹	

او نور ډېر څه...

يوه پېړۍ انتظار وکړئ. په يوه مصنوعي کليزه کې
په خپل لاس هر عدد ليکلي شئ. خو هغه کليزه چې
د دنيا په نزد هم کليزه وي، پر هغې باندې د
۳۰۲۵ د ليدلو لپاره له يوې پېړۍ انتظار پرته بله
چاره نشته.

هغه کليزه

چې ستاسې په خونه کې خوړنده ده، په هغه کې
۲۰۲۵ ليکل شوي، که تاسې غواړئ چې په کليزه
کې مو ۳۰۲۵ ليکلي وي، نو د دې لپاره بايد پوره

پاروونکو ويناوو که د ملت اينده ليدل غواړئ،
نو هر سهار يا ماښام د لفظونو سېلاب ولاړولي او
دغسې يو خيالي محل بنا کولي شئ، خو د واقعي
راتلونکي رغونه له اوږدمهاله هلو ځلو پرته
ناممکنه ده.

په دې دنيا

کې چې د کليزې لپاره چې کوم قانون ټاکلي
دی، هماغه قانون د ملي رغونې لپاره هم دی، په
شعارونو او

له قضاوت دمخه پلټنه وکړئ

په دې ځای کې به ځينې داسې پېښې راوړو، چې په دې به مو پوه کړي، چې څرنگه يوه خبره په ظاهر کې سمه، خو په حقيقت کې بالکل ناسمه کېدلی شي.

۱- په صحيح بخاري کې له عباد بن الصامت نه روايت دی، دی وايي، چې نبي کریم صلی الله عليه وسلم له جومات نه راووت، چې موږ له ليله القدر نه خبر کړي، چې دغه شپه کله وي، په دې وخت کې دوه مسلمانان په جنگ اخته شول. نو د دې شپې علم بېرته واخيستل شو (رفعت).

له دې نه شيعه حضراتو دا استدلال کړی دی، چې د ليله القدر شپه يوازې يو ځل راغلې وه. او اوس د همېش لپاره اخيستل شوې. په ظاهره د حديث «رفعت» لفظ ته په کتو د هغوی خبره سمه ښکاري. خو له دې لفظ نه وروسته الفاظ دا انگېرنه ناسمه ثابتوي، په دې چې وړاندې ويل شوي دي:

«و عسى ان يكون خيرا لكم فالتمسوها فى التاسعة والسابعة والخامسة.»

ژباړه: و دې شي چې په همدې کې ستاسې لپاره خير وي. نو دغه شپه د روژې مياشتې په نهمه شپه، اوومه شپه، او پنځمه شپه کې ولټوئ.

دا عبارت راته وايي، چې له «رفعت» نه مراد دا دی، چې د دې شپې د تعيين علم پورته شوی دی، نه دا چې پخپله د قدر د شپې وجود ختم شوی دی.

۲- امام ابو حنيفه رحمه الله په يوه باغ تېرېده، ځينو ښځو سندرې ويلې. ښځو چې ابو حنيفه^ح وليده، نو غلې

په قرآن کریم کې د اجتماعي ژوند په تړاو د احکامو په ډله کې يو حکم دا هم دی:

«يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِن جَاءَكُمْ فَاسِقٌ بِنَبَأٍ فَتَبَيَّنُوا أَن تُصِيبُوا قَوْمًا بِجَهَالَةٍ فَتُصْحِحُوا عَلَىٰ مَا فَعَلْتُمْ نَادِمِينَ» (حجرات- ۶)

ژباړه: اې مؤمنانو خلکو! که يو فاسق (سړی) څه خبر درته راوړي نو ښه پلټنه کوئ، هسې نه چې کوم قوم ته په ناپوهۍ سره څه ضرر ورسوئ، بيا په خپلو کړو پېښمانه شئ.

دا ډېره مهمه لارښوونه ده. ډېری وختونه داسې کېږي، چې خبر راوړونکي نيمگړی خبر راوړی وي، نو که اورېدونکى په همدومره خبره قضاوت وکړي، نو ارومرو به په غلطفهمي کې مبتلا شي او که بيا اقدام وکړي، نو و دې شي چې يوه بې گناه سړي ته د سزا ورکولو په مجرم لاس پور کړي.

د همدې لپاره څوک چې له زړه نه له خدايه وېره لري، د هغه لپاره اړينه ده، چې په اورېدلو خبرو پلټنه وکړي. په تېره هغه خبره چې د يو چا په خلاف شوې وي. دغسې خبره بې پلټنې منل ډېره شديد اجتماعي گناه ده. داسې کار هماغه څوک کولى شي، چې زړه يې د خداى له وېرې خالي وي. يا په شعوري يا لاشعوري توگه د خپل ځان د لويي دروغجن احساس ورسره پيدا شوى وي، او په دې گمان وي، چې که ما د چا په خلاف بې گناه اقدام هم وکړ، نو ماته به څه تاوان را ورسوي.

حکم دی. د مسلمانانو تر منځ په دې کې خو اختلاف شته، چې څوک د خلیفه کېدو مستحق دی. خو په دې کې هېڅ اختلاف نشته، چې د خلیفه ټاکنه واجب ده.

په ظاهر کې دا نیوکه سمه ښکاري، خو چې ځواب ولولئ، نو بالکل بې بنیاده به درته ښکاره شي. د رسالې مسؤل مدیر په ځواب کې لیکلي، چې موږ چې کوم لیک ته په ځواب کې دا خبره کړې وه، په هغه کې د خلافت اصولي مسئله تر بحث لاندې نه وه، بلکې یوازې دا پوښتنه وه، چې په لومړني دور کې خلافت د حضرت ابوبکر حق و یا د حضرت علي.

«فالكلام اذن صريح في انه كان عن موضوع: من احق بالخلافة، ابوبكر ام علي. لا على موضوع موضوع الخلافة نفسها.»

ژباړه: نو ښکاره ده، چې دا خبرې اترې د هغې موضوع په هکله وې، چې د نبی کریم ص له وفات نه وروسته د خلافت د منصب مستحق ابوبکر و او که حضرت علي. پخپله د خلافت مسئله په دې کې تر بحث لاندې نه وه.

ایډیټور لیکلي دي چې په دې مسئله نن ورځ بحث کول بې گټې دي. څه چې کېدل، هغه شوي دي.

موږ ولې په دې بحث کې ځان مصروف کړو. اوس خو باید د نن ورځې په خلافت بحث وشي نه د ماضي په خلافت باندې. (الوعی الاسلامي، کویت، اکتوبر ۱۹۶۶).

شوې. امام صاحب وفرمایل قد احسنن؛ یانې ښه کار مو وکړ. ځینې ملگري چې له امام صاحب سره روان وو، هغوی امام صاحب ملامت کړ، چې تاسې موسیقي ښه کار گنئ، دا خو الهي معصیت ته د خلکو هڅونه او تشویق ده.

په ظاهر کې دا نیوکه سمه ښکاري. خو ځواب ته چې وگورو، نو خبره به بالکل یو بل شی ښکاره شي. امام ابو حنیفه^۲ له خپلو ملگرو نه وپوښتل، چې کله هغوی سندرې وبله، نو هله ما احسنن وویل، او یا چې کله هغوی غلې شوې، بیا مې وویل. خلکو ځواب ورکړ، چې کله غلې شوې بیا مو وویل. نو امام صاحب وویل:

«الله اكبر، اردت احسنن في السكوت لا في الغناء»
یانې ما د هغوی خاموشي ښه وگڼله، نه د هغوی موسیقي او سندرې.

۳- په الوعي الاسلامي میاشتني (کویت) کې یوه لوستونکي د نیوکې په ډول لیکلي دي: «لقد ذکرتم في جوابكم على خطاب احد القراء في مجلة الوعي الاسلامي العدوا الصادر في اول جمادى الاولى ۱۳۸۶، ان الخلافة (الاسلامية) موضوع تاريخي لا يمكن ان يكون له صلة بحاضرنا.»

ژباړه: د خپلې رسالې یوه لوستونکي ته په ځواب کې تاسې لیکلي دي، چې (اسلامي) خلافت یوه تاریخي موضوع ده او زموږ په اوسنیو حالاتو پورې کومه اړیکه نه لري. له دې نه وروسته لیک استوونکي، ایډیټور ته لیکلي دي، چې دا ستاسې جهل کېدلی شي یا تجاهل. که نه وي دا یو حقیقت دی، چې خلافت یو شرعي

سفر مود د پېر لړۍ دی

کړل او وینا یې پیل کړه، او بې اختیاره یې له خولې ووتل:

«په اوسنیو حالاتو کې به ممکن ستاسې زړه درته وایي، چې دا چېرته بند پاتې شوی. که کوم جوړ تعلیمي مرکز ته تللي وای، نو په سکون سره به مو شپې سبا کړې وې. خو دا د وارخطا کېدو خبره نه ده. ځکه که نور خلک د حال وارثان دي، نو تاسې دلته یو نوی راتلونکی جوړوئ. خلک تاریخ لوستونکي وي، خو تاسې ته خدای یو داسې مقام په لاس درکړی دی، چې له ځانه تاریخ ساز جوړولی شئ.»

دغه څو توري چې په کومو حالاتو کې ویل شوي وو، په هغو حالاتو کې یې د تندر او برېښنا کار ورکړ. په زده کوونکو او استادانو کې یوه نوې جذبه راپیدا شوه او د ژوند له یوه لوړ اخلاقي ارزښت سره اشنا شول، هغه دا

یوه مشر عالم یوه تعلیمي اداره جوړه کړه. په اولنیو ورځو کې یاده اداره له ډېرو ستونزو سره مخ شوه. ښوونکو ته به په وخت تنخوا نه رسېده. د زده کوونکو لپاره به د لیلیې او ډوډۍ چاره سخته وه. درسونه به یې په خېمو کې ورکول، او دغه ډول بې شمېره ستونزې وې، چې کله یاد مرکز خپل سفر پیل کړ.

خو که ستونزې له انسان نه ځینې شیان اخلي، نو همداسې ځینې شیان ورکوي هم. د ظاهري وسایلو کمۍ د عزم او ارادې د زیاتوالي سبب ګرځي او په انسان کې داسې جذبات پیدا کېږي، چې په پرېماني کې هېڅ کله نه شي پیدا کېدلی.

د دې تعلیمي ادارې د ابتدایي زمانې پېښه ده. یوه ورځ په ټوله اداره کې ناهیلی خپره وه. حالات ډېر نازک ښکارېدل. د ادارې مدیر استادان او زده کوونکي راټول

ستاسې دننه سوز او درد راوښوي او ستاسې خبرو ته افاقیت وربښي، له ستونزو نه د وتلو نوې ولولې پیدا کوي او بالاخره د هغو سترو انسانانو ډلې ته مو هسکوي، چې د تاریخ لوستونکو په ځای تاریخ ساز بلل کېږي.

پورته چې کومه پېښه لیکل شوې ده، هغه د جامعة الرشاد اعظم گر پېښه ده. او چا چې پورتنۍ وینا وکړه، هغه مولانا مجیب الله ندوي و. اوس د خدای په فضل سره دا اداره د «خېمو له دور نه» د «ودانۍ» دور ته رسېدلې ده. او د تعلیم په ډگر کې ملت ته د نویو لارو په ښودلو کې هلې ځلې کوي. هر ځل چې انسان نوی کار پیلوي، نو د تذبذب مرحله حتماً په کې راځي، خو که انسان ځان کلک کړي، نو د استحکام مرحلې ته د رسېدو مخه یې هېڅ څوک نه شي نیولی.

چې د آینده سازي لپاره باید په اوسمهال کې هلې ځلې وشي. که دوی په هغو حالاتو کې نه وای، نو ممکن له رواني پلوه به یې دغه ارزښت نه و درک کړی. که دوی د هوساینې او سوکالۍ په حالت کې وای، نو دغه توري به یې له خولې نه وو وتلي. مدیر له دې امله دا خبرې وکولی شوی او اورېدونکو په دې سبب پرې پوه شول، چې دوی په ستونزمنو حالاتو کې ښکېل وو. د اسانتیا په فضا کې دوی دغه درس نه شوی اخیستلی.

هغه خلک چې ځان په ستونزو کې ومومي، هغوی دا حالت د ځان بدمرغي گڼي، حال دا چې خبره یوازې د درک ده. که انسان سم ذهن ولري او اراده یې بیداره وي، نو ستونزمن حالات تر هغه ډېر څه له ځان سره راوړي، چې په اسانۍ او راحتونو کې پیدا کېږي. ستونزې تاسې له اعلی انساني ارزښتونو سره اشنا کوي.

چې د ژوند لوری د آخرت په لوري شي

چې مخ شي، نو دواړه په گډه کار وکړي، اختلاف مه سره کوي. (اذا قدمت علی صاحبک فتطاوعا و تاختلفا) د ابو عبیده ډلگۍ چې له مدينې روانه شوه او له عمرو بن العاص سره یو ځای شوه، نو د لمانځه وخت شوی و. صفونه ودرېدل، ابو عبیده غوښتل، چې د لمانځه امامت وکړي. خو عمرو بن العاص رض ورسره اختلاف وکړ. ده وویل، چې ته یې زما د مرستې لپاره رالېږلی یې. دا صحیح نه ده، چې تاسې زما امامت وکړئ، حال دا چې اصل کې امیر زه یم. د ابو عبیده د ډلگۍ خلکو، چې ابوبکر رض او عمر رض هم په کې و،

د ذات السلاسل غزوې پېښه ده. نبي صلی الله علیه وسلم، عمرو بن العاص د لښکر په مشرۍ وگماره. خو ټول لښکر په یوه وخت کې اماده نه و.

پیغمبر علیه السلام له عمرو بن العاص سره یوه ډله مخکې روانه کړه. بیا د دوه سوه مهاجرینو او انصارو یوه بله ډله اماده شوه او هغه د ابو عبیده بن الجراح په سردارۍ کې روانه شوه. نبي کریم ص ابو عبیده ته د بیرغ د سپارلو پر مهال یو څو نصیحتونه وکړل، چې یو یې دا و: له خپل ملگري (عمرو بن العاص رض) سره

له دې خبرو وروسته ابو عبیده بن الجراح خپل حق بېرته واخیسته او ویې ویل «رسول الله ص ماته نصیحت کړې و، چې کله له عمرو بن العاص سره مخ شم، نو جگړه ورسره ونه کړم، او په گډه ورسره کار وکړم. (و اناث والله ان عصيتی لاطعتک) په خدای قسم که ته زما خبره ونه مني، زه به بیا هم ستا اطاعت کوم.

وویل، چې عمرو بن العاص د خپلې ډلگۍ مشر- دی او ابو عبیده د خپلې ډلگۍ. عمرو بن العاص دغه وېش ورسره ونه مانه، او ویې ویل «تاسې زما مرستې ته راستول شوي یاستی، نو مشر- همدا زه یم. (انما انتم امددت بکم فانا لقائد)

او داسې به ورته ښکاري، لکه ټول ژوبن چې په لېوه بدل شوی وي.
ده سره به له دې پرته بله هېڅ ستونزه نه وي، چې له لېوه نه د ځان ژغورنې چاره وکړي.

موږ هم په یوه داسې دنیا کې یو، چې ډېر زیات مسایل په کې دي. همداسې لکه په ژوبن کې چینجیان او مېریان. خو د همدې په منځ کې یوه تر ټولو لویه مسئله هم ولاړه ده، هغه د آخرت مسئله ده.

که موږ په دې خبره پوه شو، نو په ټول کاینات کې به مو له آخرت پرته نور هېڅ شی هم ترسترگو نه شي. او بیا به یوازې د آخرت لپاره چیغې وهو، نه د چینجیانو او مېریانو لپاره.

لویه مسئله!

یو سړی له خپلو بچیانو سره باغ وحش ته لاړ. په ژوبن کې ډېر زیات چینجیان او خوگیان وو. موږکان او مېریان وو.

خو د دې ټولو په منځ کې یو خطرناک لېوه ولاړ و. د دې صحنې په لیدو به د هغه سړي له خولې ناڅاپه څه چیغې وتلي وي؟ سړي به وارخطا چیغې کړې وي:

بچیانو! لېوه دی! خپل ځان له لېوه وژغورئ. د لېوه خطرناکې خبرې ته په کتو به له هغه نه نور ټول شیان هېر شي.

داود عربو مشرکینو کردار

نو راځه له ماسره شرط وټړه. ده له خپل لوري شرط کېښوده، چې که روميان په درې کلونو کې غالبه شوو، نو زه به لس اوښان درکړم. او که د دې په خلاف کار وشو، نو ته به ماته لس اوښان راکوې. نبي کریم صلی الله عليه وسلم چې خبر شو، نو ابوبکر صديق رض ته یې ویل، چې په قرآن کریم کې د بضع سنين لفظ راغلی دی او په عربي کې د بضع اطلاق له لسون نه پر کمو کېږي. د همدې لپاره تر لسو کم شرط ورسره کېږده او د اوښانو شمېر زیات کړه او سل یې کړه. حضرت ابوبکر بېرته ابی بن خلف ته راغی او دا خبره یې ورته وکړه. هغه ورسره ومنله چې په لسو کلونو کې چې د هر چا خبره ناسمه ثابته شوه، هغه به بل لوري ته سل اوښان ورکوي.

د قرآن وړاندوینه ټکي په ټکي سمه ثابته شوه. نهه کاله وروسته د روم قيصر- په ۶۲۴ز کې ایرانیانو ته د نینوا (عراق) په سیمه کې پرېکنده ماتې ورکړه او خپلې له لاس وتلې سیمې یې له ایرانیانو بېرته ونيولې.

په دې موده کې د مکې کشمکش دې حد ته رسېدلی و، چې نبي کریم صلی الله عليه وسلم او ملگرو یې له مکې نه هجرت کړی و. او د دواړو خواوو ترمنځ کشمکش دومره شدت موندلی و، چې په ۶۲۴ز کې د بدر جگړه پېښه شوه. په دې جگړه کې د مسلمانانو فتحه په برخه شوه، او د مکې د مشرکینو ډېر لوی، لوی سرداران په کې ووژل شوو.

په دې سخته هیجاني فضا کې د روميانو د بریا خبر راغی. د بدر ماتې د مکې خلکو دښمني د جنون تر حده

د نبي کریم صلی الله عليه وسلم بعثت په (۶۱۰) کې وشو، په دې وخت کې د ایران ساساني سلطنت او د روم بیزانسي سلطنت ترمنځ جگړې روانې وې. په دې دوه اړخیزه جگړه شاوخوا شل کاله تېر شول. په ابتدا کې ایرانیان پرې برلاسي شول. تر ۶۱۵ز پورې د رومي سلطنت شاوخوا ټولې شمالي سیمې اردن، شام، فلسطین، عراق، مصر- د ایرانیانو لاس ته ورغلې.

دا هماغه وخت و، چې په مکه کې د اسلام او غیراسلام ترمنځ کشمکش روان و. دې کشمکش دومره شدت موندلی و، چې په ۶۱۵ز کې د مکې لوی شمېر مسلمانان دې ته اړ شول، چې خپل وطن پرېږدي او گاونډي هېواد حبشې ته پناه یوسي. په داسې حالاتو کې د اهل کتابو روميانو په خلاف د بت پرستو ایرانیانو فتحه د مکې د اوسېدونکو لپاره د خبرو اترو دلچسپه موضوع وه. مشرکینو مسلمانانو ته وویل، چې هغسې چې په گاونډیو هېوادونو کې بت پرسته خلک د اسماني کتاب په حاملینو برلاسي شول، همداسې به موږ هم په تاسې برلاسي شو. په همدې وخت کې د قرآن کریم دېرشمه سوره نازل شوه او اعلان یې وکړ، چې په څو کالونو کې به بېرته یو انقلاب راشي او رومي سلطنت به په ایرانیانو غالب شي.

د روم سورې دغه آیتونه د مکې اوسېدونکو لپاره د ملنډو نوې موضوع شول. ابی بن خلف حضرت ابوبکر صديق رض ته وویل، چې داسې هېڅ کله نه شي کېدلی. او که تاسې یقین لرئ، چې همداسې به وشي،

تصادف له مخې ابوسفیان (چې تر دې دمه یې ایمان نه و راوړی او له ابو جهل وروسته د مکې د مشرینو تر ټولو لوی مشر و) له خپلو ځینو ملگرو سره د تجارت په موخه شام ته راغلی و. له لټولو وروسته ابو سفیان راوستل شو. قیصر وویل، ستاسې په خوا کې چې چا د نبوت دعوه کړې ده، زه به د هغه په اړه څو سوالونه وکړم، ته د خپلې پوهې له مخې ځوابونه راکړه.

په دې شېبه کې چې د هرقل او ابوسفیان ترمنځ کومې خبرې اترې وشوې، هغه د سیرت په ټولو کتابونو کې شته دي. په دې وخت کې محمد صلی الله علیه وسلم د ابوسفیان په نزد تر ټولو لوی دښمن و. او د پیغمبر علیه السلام د له منځه وړلو پلانونه یې جوړ کړي وو. خو په ټوله مکالمه کې ابوسفیان یوه هم غلطه خبره ونه کړه: څو سوالونه او ځوابونه یې دا و:

هرقل: د محمد نسب څرنگه دی؟

ابوسفیان: دروند او عظیم.

هرقل: په دې سړي د دروغ ویلو تور پورې شوی دی؟

ابوسفیان: هېڅ کله نه.

هرقل: د منونکو شمېر یې په زیاتېدو دی یا په کمېدو؟

ابوسفیان: په زیاتېدو دی.

هرقل: د څه شي ښوونه درته کوي؟

ابوسفیان: د توحید او ښو اخلاقو ښوونه کوي.

هرقل: آیا ژمنې ماتوي؟

ابوسفیان: نه.

رسولې وه. خو حضرت ابوبکر رض چې کله ابی بن خلف ته پیغام ولېږه، چې زموږ خبره رښتیا شوه، نو له شرط سره سم ماته سل اوبښان راکړه، نو په مکه کې یې یوه سړي هم مخالفت ونه کړ او ابی بن خلف له هر ډول بحث او جنجال پرته پوره سل اوبښان ابوبکر صدیق ته واستول. دغه اوبښان چې کله مدینې ته ورسېدل، نو نبي کریم صلی الله علیه وسلم حضرت ابوبکر ته امر وکړ، چې ټول صدقه کړه.

له دومره کلکې دښمني سره، سره د عربو مشرینو په گمان کې هم نه و، چې له شرط سره سم خپل دښمن ته د سلو اوبښانو د نه ورکولو لپاره له ځانه پلمې ولټوي. یا یې په شمېر کې د کمښت هڅه وکړي. دوی یوازې په یوه خبره پوهېدل: کومه خبره چې شوې ده، په هغه باید ودرېږي. هغه که له خپل دوست سره وي یا دښمن سره.

۲ - د حدیبیې له سولې وروسته په ۶ ذی الحجه کې نبي کریم صلی الله علیه وسلم اراده وکړه، چې د امپراتورانو او پاچاهانو په نوم دعوتي لیکونه واستوي. په دې برخه کې شاوخوا یوه میاشت په اړینو تیاریو کې ولگېده. او د ۷ هجري کال په محرم کې پیغمبر علیه السلام د اتو پاچاهانو په نوم خپل سفیران له خطونو سره واستول.

په هغو کې یو لیک د روم د قیصر- هرقل په نوم و، چې سلطنت یې د هغې زمانې له شام نه تر قسطنطنیې پورې غځېدلی و. د ده لیک دحیه کلبی ځان سره وړی و. هرقل په هغه زمانه کې د ایران په مقابله کې فتحه ترلاسه کړې وه او د خپل نذر مطابق په پښو فلسطین ته راغلی و. کله چې هرقل ته د پیغمبر علیه السلام لیک ورسېده، نو امر یې وکړ، چې که دې سیمې ته د عربو کوم وگړی راغلی وي، نو ماته یې راولی. د

له کورنۍ نه ویستل کېدل په لرغوني عرب کې بدترینه سزا وه. له دې وروسته به بنده بالکل تنها شو. او په قبایلي نظام کې له کورنۍ پناه پرته بله هېڅ پناه نه وه، چې د هغه په سیوري کې دې بنده په خوندي ډول خپل ژوند تېر کړی وای. نو له دې وروسته په مکه کې د خلکو مخالفتونه ډېر زیات شوو. تر دې مخکې به پیغمبر علیه السلام یوازې د ژبې له پیغور او بد رد سره مبارزه کوله. اوس د بدني اذیت مشکلات هم پیل شوو. دې حالاتو ته په کتو پیغمبر علیه السلام اراده وکړه، چې د عربو بل لوی ښار طایف ته ولاړ شي او هلته له خلکو نه د پناه

غوښتنه وکړي.

پیغمبر علیه السلام له مکې نه په پښو روان شو، طایف ته ورسېده، چې د مکې په جنوب ختیځ کې په ۶۵ میله واټن کې پروت و. خو د تمې خلاف د هغه

ځای خلکو ډېر ناوړه برخورد ورسره وکړ. نه یوازې دا چې پیغمبر علیه السلام ته یې پناه ور نه کړه، بلکې د کانونو باران یې پرې جوړ کړ او له ښار نه یې وتلو ته مجبور کړ. تر دې چې نبي کریم صلی الله علیه وسلم هلته خلکو ته وویل، چې خیر دی، دا خبرې د مکې تر خلکو مه رسوئ. یوې خواته په خپل وطن مکه کې ځمکه ورباندې تنگه شوه، او بل لوري ته د طایف د خلکو وحشیانه برخورد، دې پېښو په نبي کریم ص ډېر زیات اغېز وکړ. له طایف نه د ستېدو په وخت کې چې

ابوسفیان ویل، چې ما د یوې پوښتنې په ځواب کې هم غلطه خبره نه ده کړې او نه مې پیغور ویلی دی. ماسره اندېښنه وه، چې خپل ملگري به مې دروغجن وگڼي. یوازې د وروستۍ پوښتنې په ځواب کې یې دومره ورزیات کړل، چې «سړ کال زموږ او د هغو ترمنځ یو تړون (حدیبیه) شوی دی، وگورو، چې هغوی څه کوي.»

د دې سوال او ځواب په وخت کې ابوسفیان او ملگري یې مشرکان وو او د ټولو له نبي کریم صلی الله علیه وسلم سره سخته دښمني وه. خو د هغوی زړونو دا

نه منله، چې د پیغمبر علیه السلام په باره کې غلط بیاني وکړي یا د پیغمبر علیه السلام د ملعون کولو هڅه وکړي.

۳- د نبوت په لسم

کال د پیغمبر علیه السلام تره ابو

طالب وفات شو. اوس د کورني دود له مخې عبدالعزا (ابولهېب) د بني هاشمو سردار وټاکل شو، چې په دې وخت کې د کورنۍ تر ټولو مشر سړی و. ابولهېب په دې کورنۍ کې د پیغمبر علیه السلام لوی ترين دښمن و. د شعب ابی طالب د پرېکون په زمانه کې د بني هاشم ټولې کورنۍ د پیغمبر ع ملتیا کړې وه، یوازې ابو لهب و، چې له پیغمبر علیه السلام نه بېل و. اوس چې کله ابولهېب ته د کورنۍ د سرداري مقام په لاس ورغی، نو پیغمبر علیه السلام له کورنۍ نه وایستل شو.

د عربو مشرکینو د نبي کریم صلی الله علیه وسلم د رسالت ډېر کلک مخالفت وکړ، جنگونه یې وکړل. له خپلې خاورې نه یې وایسته. خو هېڅ کله یې د هغه په خلاف سپک حرکت ونه کړ. پیغمبر علیه السلام د خپلو مخالفینو له لوري د سپکو او ناوړه کارونو تجربه یوازې له هجرت وروسته ولیدله، چې کله یې له یهودو سره پېښه راغله، چې د الهي کتاب خاوندان و، چې ځانونه یې د نبیانو وارثان گڼل، چې گواکې د خپل وخت «مسلمانان» وو!

پیغمبر علیه السلام خپل رب ته لاسونه لپه کړل، نو له خولې نه یې دا توري ووتل:

«اللهم اليك اشكو ضعف قوتي وقلة حياتي و هو اني على الناس يا ارحم الراحمين.»

ژباړه: خدایه! زه تاته د خپل زور د کموالي او د خپلې بې وسۍ او د خلکو په سترگو کې د سپکوالي گيله دروړم.

له طایف نه تر بېرته راستنېدو وروسته بل ځای نه و، چې پیغمبر علیه السلام لاړ شي. په دې چې له مکې نه شړل شوي شخص ته د پناه ورکولو کار د طایف په څېر د لوی ښار کوم سردار کولی شوی. له ناچارۍ نه نبي کریم صلی الله علیه وسلم بېرته د مکې مخه ونيوله او له ښار نه دباندې یې په غار حرا کې له خپل خادم زید بن حارث رض سره واپړول.

اوس پوښتنه دا وه، چې څه وکړي. له څو ورځو غور او فکر وروسته نبي کریم ص د مکې یوه سردار مطعم بن عدي ته پیغام واستوه، چې زه په غار حرا کې مېشت یم. ته مې په خپله پناه کې واخله، تر څو په مکه کې ژوند وکولی شم. مطعم کافر و او له بدر نه مخکې د کفر په حالت کې مړ شو. نبي کریم صلی الله علیه وسلم په

دې وخت کې د ده لپاره د قامي دشمن حیثیت درلوده. خو کله چې پیغمبر علیه السلام د حفاظت غوښتنه وکړه، نو د ده لپاره ناممکنه وه، چې له دې انکار وکړي، چې پیغمبر علیه السلام ته پناه ورکړي. د ده شپږ ځوان زامن وو. ده ټولو زامنو ته امر وکړ، چې تاسې له تورو سره لاړ شئ او محمد په خپل حفاظت کې مکې ته راولئ. نو دغه هلکان غار حرا ته ورغلل او د تورو په سیوري کې یې نبي کریم ص بېرته مکې ته راوست. مکې ته چې کله نبي کریم ص راغی، نو لومړی یې د کعبې طواف وکړ. پیغمبر علیه السلام په طواف کې لگیا و، نو مطعم بن عدي په دروازه کې ودرېده او اعلان یې وکړ: «ما محمد ته پناه ورکړې ده، خبر اوسئ، چې څوک ضرر ورته ونه رسوي.»

مطعم بن عدي یو کافر او مشرک سړی و. بله دا چې د پیغمبر علیه السلام له دښمنې ډلې سره یې اړیکه وه. خو کله چې پیغمبر علیه السلام پناه ترې وغوښته، نو د ده لپاره ناشونې شوه، چې پیغمبر ته له پناه ورکولو انکار وکړي.

دا و کردار د هغو خلکو چې مشرک او کافر بلل کېږي.

انسان چې په څومره لوړه ودرېږي، هماغومره لږې منظرې به وويني. په همدې ډول قرآن پوهنه هم درجې لري. په یوه انسان باندې د الهي کتاب هماغه معاني روښانه کېږي، چې خپل ځان یې ورته عیار کړی وي. له حضرت ابن مسعود رض نه روایت دی، چې نبي کریم صلی الله علیه وسلم وفرمایل:

انزل القرآن على سبعة احرف، لكل آية منها ظهر و بطن ولكل حد مَطْلَع. (مشکواة، کتاب العلم)

ژباړه: قرآن په اوو حروفو نازل شوی دی. د دې کتاب هر آیت یو ظاهر لري او یو باطن، او د هر حد د لیدو لپاره یې یو مقام دی.

شپه وه، باران په
خپل عروج کې
و، د هوا تېزې او
توندې خپې وې،
له یخني نه یې
بدن کرخت شوی
و. د خپمې له
چت نه د باران
خاڅکي د گلانو
غوندې ورباندې
ورېدل. خو دی
له دې هر څه
ناخبره په ځمکه

او د راتلونکي هلې ځلې یې پیل کړې

پروت او د ماضي په یادونو کې ورک و. د تېرو وختونو هره خاطره یې د سترگو په مخکې یوه، یوه تېرېدله. خپل پلار یې لیده، چې د نمونیا غوندې خطرناکې ناروغي په خپله غېږه کې ورسره پناه کړ. خپله مور یې لیدله، چې په همدې خېمه کې یې په ځمکه پښې وهلې، وهلې او ساه یې ورکړه. خپله خور یې لیده، چې په همدې خېمه کې له یخني نه کرخته شوه او مړه شوه. په سترگو کې یې د اوبښکو سېلاب راوخوټېده، خو دې اوبښکو هېڅ ارزښت نه درلوده.

ناڅاپه په بل اړخ واوښت او ماضي یې وشړله او د فکر اس یې د راتلونکي په لور وځغلاوه. «آیا زما انجام به هم همداسې وي، لکه زما د بدمرغه مور او پلار چې په برخه شو؟ آیا دغه ظالم مرگ به ما هم په خپله غېږه کې ورسره ویده کړي؟ نه نه، زه له مرگ سره لاس او گربوان کېرم او د خپلې مور، پلار او خور غچ به ترې اخلم.»

اوس یې ذهن یوه بله غوږه ووهله او د زدکړو سمندر ته ورکوز شو او له ځانه یې پوښتنه وکړه «جعفره! ترکله به همداسې جاهل پاتې یې او د ژوند پاتې ورځې به لنډوې؟ ښه خو دا ده، چې مکتب ته لاړ شې.» زړه یې ورو ورته وویل: «خو زه خو غریب هلک یم، زه څرنگه مکتب ته تللی شم؟» ذهن یې سمدستي ځواب ورکړ «د خپلې سپما په پیسو ولې ټوکړی کې سودا نه پلورې. تر څو په گټه یې خپلې زدکړې وکړې او اینده کې ډاکټر شې او د خلکو خدمت وکړې، تر څو هېڅ څوک ستا د مور، پلار او خور غوندې د ظالم مرگ ښکار نه شي؟»

اوس یې د راتلونکي لپاره هلې ځلې پیل کړې، داسې کوشش چې یو، دوه، درې، څلور، پنځه، شپږ، اوه، اته، نهه، لس، یوولس، دوولس، دیارلس، څوارلس، پنځلس، پوره پنځلسو کلونو کې پای ته رسېده. دا پنځلس کلن پلان و. پنځلس کاله وروسته هغه ورځ راتلونکې وه، چې دی به په رسمي توګه ډاکټر وي او د خلکو خدمت به وکړي او له دنیا نه به د ځان لپاره د ژوند حق واخلي.

ده به له ماښام نه د شپې تر ناوخته پورې په ټوکرۍ کې سودا خرڅوله او د ورځې به یې مکتب لوسته. په دې ډول یې لیسه بشپړه کړه. د لیسې په دوره کې په لومړۍ درجه فارغ شو. بیا یې یو بورس پیدا کړ. ټوکرۍ یې پرېښوده او لا ډېر وخت یې خپلو زدکړو ته ځانگړی کړ. د خپلې خواري له برکته به هر کال په لومړي مقام کې و، تر دې چې د ډاکټري ازموینه یې هم په ښو نمره تېره کړه.

دی اوس ډاکټر و، د ښار تر ټولو بريالی ډاکټر. ده به کله کله ځان سره فکرونه کول «زه څه شي ډاکټر کړم؟» یوازې یوه شي، زما ستونزمنو حالاتو له ما ډاکټر جوړ کړ. په ما باندې چې کوم سخت حالات راغلل، که هغه نه وای راغلي، نو ښايي په ما کې به هغه قوي محرک او د کار ځواک نه وای پیدا شوی، چې زه یې دومره خواري او هڅو ته تشويق کړم او بالاخره یې ډاکټر رانه جوړ کړ. ده په خپله دروازه ډړه وهلې وه او پرې ليکلي یې و «له ستونزو مه وېرېږئ، ستونزې مو د پرمختګ زینې دي.»

د رسول الله اخلاق

په دې وخت کې عمر فاروق د نبي کریم ص سره په خوا کې ناست و. د يهودي له خولې یې چې دا جمله واورېده، نو غوسه شو او ویې ویل: که د رسول الله خاطر نه وای، نو ستا سر به مې درنه وهلې و. د دې خبرې په اورېدو نبي کریم صلی الله علیه وسلم وفرمایل:

«غفر الله لک یا ابا حفص! نحن کنا الی غیر هذا منک
احوج، تاملنی بحسن القضاء و تامله بحسن الطلب.»

ای ابو حفص! خدای دې بښنه درته وکړي، زموږ له تانه تر دې ډېر غوره یوه بل برخورد ته اړتیا وه، تابه ماته د غوره پور پرې کولو ويلي و او دې (یهودي) ته به دې په بهتره طریقه د پور غوښتلو نصیحت کړی و.

په طبقات ابن سعد (لومړۍ ټوک، ۱۶۳ مخ) کې د زهري له خولې ویل شوي دي، چې یوه یهودي وویل، چې په تورات کې د اخري پیغمبر چې کومې نښې بیان شوې دي، هغه مې ټولې په پیغمبر علیه السلام کې ولیدې. یوازې یوه ځانگړنه پاتې وه او هغه زغم او تېرېدنه وه. نو د دې آزمایش لپاره مې حضرت پیغمبر علیه السلام ته ۳۰ دیناره پور ورکړل. او بیا مې ځان غلی ونيوه، تر دې چې ټاکلې نېټې ته یې یوه ورځ پاتې شوه، نو زه پیغمبر علیه السلام ته ورغلم او په ډېره سختي مې د خپلو پیسو غوښتنه ترې وکړه، ورته ومې ویل، چې زما حق راکړه، او زه پوهېږم، چې د عبدالمطلب کورنۍ همېش په خپله خبره نه درېږي.

دایلمه ناسمه ده

شوی. الله تعالى یوه لوري ته دا امر کړی دی، چې د بني اسرائيلو د ديني او اخلاقي اصلاح ماموریت باید پرمخ یووړل شي (یونس - ۸۷) او بل لوري ته یې دا امر هم کړی دی، چې هغوی د مصر قبلي قوم ته د خدای پیغام ورسوي «اذهب الی فرعون انه طغی» یانې ته فرعون ته ورشه هغه سرغړاند شوی.

دا نه دي ویل شوي، چې دا چې تاسې پخپله له اسلام نه لرې یاستئ، نو ځکه دمگړۍ تاسې په خپله ديني اصلاح کې لگیا اوسئ، بلکې د داخلي اصلاح په خوا کې نامسلمان قوم ته د تبلیغ کولو امر هم ورته شوی دی.

د «لومړی مسلمانان اماده کړئ» په ذهنیت زموږ خواته بې شمېره کارونه روان دي، تر دې چې ځینې داسې کارونه هم شته، چې لومړنی بنسټګر یې په ۱۸۹۸ کې وفات شوی و. له هغه وروسته دا لړۍ هېڅ درېدلې نه ده، بلکې بې د یوې ورځې له ځنډه پرلپسې تر ننه پورې راروانه ده. په دې ډول د مسلمانانو د اماده کولو یوازې یوه ډله هغه ده، چې په فعالیتونو یې یوه پېړۍ تېره شوې ده. خو نن ورځ چې د دې ډلې د ملاتړو له قوله دغه تحریک نړیوال سټیج ته رسېدلی دی، په وېشلي هندوستان کې یو داسې کلی یا کور هم نه دی پیدا شوې، چې د هغه په اړه دې وویل شي، چې هغه د پورتنی معیار له مخې د دې جوګه شوی دی، چې نورو ته د اسلام دعوت ورکړي.

په هندوستان کې هره ورځ له سلو زرو نه ډېر کسان مري. او د ټولې دنیا له پلوه چې ورته وگورو، نو هره ورځ د مرګونو شمېر شاوخوا یو میلیون ته رسېږي. نو څومره عجیبه خبره ده، چې هره ورځ یو میلیون وګړي له حق

«مسلمانانو په خپله له اسلام نه مخ اړولی دی، نو هغه په کومه خوله نورو خلکو ته د اسلام خبره کولی شي؟» دا نیوکه په دین او شریعت پورې هېڅ تعلق نه نیسي. تر کومه چې د نبی کریم صلی الله علیه وسلم خبره ده، نو پیغمبر علیه السلام خپل رسالت په عربو کې پیل کړ، نو یوې خواته پیغمبر علیه السلام و، او بل لوري ته په شرک او کفر ککړ خلک. خو نور انبیاء د «بې لارې مسلمانانو» په منځ کې مبعوث شوي وو. په دې برخه کې چې هغوی کومه طریقه خپله کړه، هغه زموږ لپاره هماغسې اسوه ده، څرنگه چې د نبی صلی الله علیه وسلم عمل زموږ لپاره اسوه ده، ځکه چې په قرآن کریم کې په صراحت سره راغلي دي «فبهدهم اقتده» یانې د هغوی لاره ونیسئ.

دلته موږ د حضرت موسی علیه السلام بېلګه راوړو. هغه په مصر کې د بني اسرائيلو په منځ کې مبعوث شو. له محمدي امت دمخه بني اسرائيل هماغسې «مسلمانان» وو، څرنگه چې اوس په اصطلاح کې د نبی کریم ص امت ته مسلمانان ویل کېږي. د دې په خوا کې بني اسرائيل په هغه زمانه کې د دعوت په هغه مقام کې و، چې د پیغمبر علیه السلام له بعثت وروسته اسلامي امت پرې وویاړل شو. د کومې ځانګړنې له امله چې اسلامي امت ته «خير امة» ویل شوي، د همدې ځانګړنې له مخې د بني اسرائيلو په حق کې هم د «فضلکم علی العالمین» (بقره-۴۷) الفاظ راغلي دي. دا ثابته ده، چې د حضرت موسی د بعثت په وخت کې بني اسرائيلو هغه ټولې نیمګړتیاوې درلودې، چې نن ورځ په مسلمانانو کې لیدل کېږي. خو د دې باوجود د نامسلمانانو په وړاندې د حق د تبلیغ کار نه دی ځنډول

دين نه په ناخبري کې مري او موږ ټوله پېړۍ يوازې په دې پلمه تېره کړه، چې لا تر اوسه موږ مسلمانان اماده کوو. او دا ځواب د هغه نبي د امتيانو وي، چې ويل به يې، خلک د پتنگانو غوندې په اور کې غورځي او زه يې په خپل ټول توان سره له اور نه د راويستلو کوششونه کوم.

په تلاوت کې د يو چا مخارج غلط وي يا يې سورتونه زده نه وي، نو هر سړی پوهېږي، چې په دې سره لمونځ نه ساقط کېږي. تر دې چې که کوم غلط عادت هم ولري، بيا به هم مفتي دا فتوا ور نه کړي، چې ستا عادت دې سم شي، بيا لمونځ وکړه. خو د شرعي

مسئليتونو همدا اصل موږ هغه وخت هېروو، چې کله خبره د نورو قومونو په وړاندې د دعوتي فريضې د سرته رسولو راشي. د دې علت بل څه کېدلی شي، چې موږ د لمانځه په ارزښت پوهېږو. خو د شهادت حق او الی الله دعوت په اهميت تر دې دمه خبر نه يو. د «اولين پرسش نماز بود» سبق مو زده دی. خو موږ دا حقيقت هېر کړی دی، چې د خدای د ناخبره بندگانو د خدای له دين نه خبرول، په محمدي امت همداسې فرض دی، څرنگه چې په يوه مسلمان هره ورځ پنځه وخت لمونځ فرض دی.

محمود پاشا بارودي (۱۲۲۲-۱۲۵۵هـ)

نوپه دې کې دده نوم هم و. په خلکو کې عمومي غوغا دا وه، چې بارودي د دې انقلابي پاڅون رهبر دی. خو دا بغاوت د نيل په وادي باندې د انگرېزانو له ولکې وروسته پای ته ورسېده.

خو د حکومت باغيانو چې اړ و دوږ پيل کړ، نو بارودي هم په کې ونيول شو. دی يې له وطن نه تبعيد کړ او سرانديپ ټاپو ته يې واستاوه.

هلته يې له اوولس کلونو نه ډېره موده تېره کړه. د خديو عباس ثاني په سفارش په ۱۳۲۷ هـ کې وبېل شو. او بېرته مصر ته راغي. له دې وروسته يې يوازې پنځه کاله ژوند وکړ. او په اخري ورځو کې يې د سترگو بينايي هم په تېږېدو شوې وه.

ويل کېږي، چې بارودي په عربي شاعري کې د امرؤ القيس او بشار درجي ته رسېدلی و. ده په اوسني دور کې د عربي شاعري د احياء کار وکړ.

دی په قاهره دنيا کې ته راغي. پلاريې د سوډان د دنقله او بربر ښارونو ښاروال و. د بارودي له دوو شيانو سره ډېره علاقه وه، سياست او شاعري. دده خپل ديوان په دوو ټوکونو کې له مصر نه چاپ شوی دی. په دې سربېره د «مختارات البارودي» په نوم يو کتاب هم لري. دا کتاب څلور برخې لري او د عباسي دور د ډېرشو شاعرانو کلام په کې انتخاب شوی دی.

په مصر کې بارودي په بېلابېلو دولتي دندو کې کار کړی او د بريد جنرال په حيث يې فرانسې او انگلستان ته د سفرونو فرصت هم موندلی و. په مصر کې چې کله د انگرېزانو په خلاف پاڅون وشو،

ماده چې «فنا» شي، نو په انرژي بدله شي، چې د مادي ډېره پراخه او ځواکمنه بڼه ده. همدا په دې کایناتو کې د خدای عام قانون دی. دلته په هره محرومي کې د يوې نوې موندنې امکان نغښتی دی. د الله تعالی دغه ځانگړی صفت چې په مادي دنيا کې يې ظهور شوی دی، تر دې په لويه کچه يې د مؤمنانو لپاره ژمنه شوې ده. د مؤمنانو لپاره خدای تعالی په ناموافقو حالاتو کې هم موافق اړخ راپیدا کوي، په دې شرط چې دوی په رښتيا د خدای بندگان گرزېدلي وي. د هغوی پلان او فکر سوچه د خدایي ماموریت لپاره وي، نه د تظاهر لپاره.

هغه الفاظ چې فضا کې ورک شول

وي. زه به يوه غلام هېواد ته ستون نه شم. که
تاسې ماته د هند آزادي رانه کړئ، نو بيا به همدلته
راته د قبر ځای راکوئ....

موږ ۳۲ کروړه نفوس يو. دوی چې د زرگونو په
شمېر کې د لوږې او وبا له مرگونو سره اشنا دي، نو
هغوی يقيناً د بریتانوي مرمۍ پر وړاندې هم خپل
ژوند بايللی شي.»

نن ورځ چې دغه الفاظ ولټول شي، نو د تاريخ له
الماری پرته به يې بل هېڅ چېرته ونه مومي.

مولانا محمد علي پر نومبر ۱۹۳۰ کې د لندن گړدي
مېز کانفرانس کې گډون وکړ. دلته چې مولانا کومه
توپان پاروونکې وينا وکړه، د هغه څو ټکي دا دي:

«نن ورځ زه يوازې په يوه هدف دلته راغلی يم، هغه
دا دی، چې په داسې حالت کې بېرته خپل هېواد ته
ستون شم، چې د خپلواکۍ توغ مې په لاس کې

هماغه دين ته غاړه ږدي. د حبشې دغه خلک چې د رسول الله صلى الله عليه وسلم له خوا نه خواره شول، نو ابوجهل له خپلو ځينو ملگرو سره په لاره کې ورسره وليدل. ابوجهل لومړی بد و رد ورته وويل، او بيا يې زياته کړه چې «زموږ په اند له تاسې احمقه قافله به کله دلته نه وي راغلې. ستاسې هم دينه خلکو تاسې دلته د دې لپاره رالېږلي وئ، چې حالات وڅېړئ او بېرته لاړ شئ او خپل ملگري خبر کړئ. خو تاسې لا ورسره ليدلي نه دي او خپل دين مو پرېښوده.»

هغسې چې په قرآن کریم کې ويل شوي دي چې دوی د بني اسرائيلو علماء وو (شعراء- ۱۹۷) هغوی له ابوجهل او نورو سره هېڅ بحث ونه کړ. بلکې يوازې دومره ځواب يې ورکړ «سلام دې وي وروڼو، موږ له تاسې سره جهالت نه شو کولی. موږ خپلې لارې ته پرېږدئ او تاسې په خپله لاره روان اوسئ. موږ خپل ځان په لوی لاس له ښېگڼې نه شو محرومولی.» (ابن هشام)

د همدې خلکو په اړه په قرآن کریم کې راغلي دي:

«هغه کسان چې له دې مخکې مو کتاب ورکړی و، هغوی په دې (قرآن) ايمان راوړي. او کله چې پر هغوی لوستل کېږي وايي موږ پرې ايمان راوړی، بې شکه دا زموږ د رب له خوا حق دی، موږ له دې لا پرمخې مسلمانان وو. دغو خلکو ته به يې اجر دوه ځله ورکړی شي، چې صبر يې کړی وو، او دوی د بدې مخنيوی په نیکۍ سره کوي او له هغه څه چې موږ ور روزي کړي دي لگښت کوي. او کله چې چټتیا يې واورېدل نو ترې په ډډه شول او ويې ويل: موږ ته خپل عملونه او تاسو ته خپل عملونه، سلام دې وي، موږ د جاهلانو خبرې نه غواړو.» (قصص: ۵۲-۵۵)

په مکه کې چې په مسلمانانو حالت ستونزمن شول، نو رسول الله صلى الله عليه وسلم مسلمانانو ته وويل چې «حبشې ته لاړ شئ. د هغه ځای پاچا نجاشي عيسوی دی او ښک سړی دی. هغه به درسره ښه چلند وکړي.» نو په ۶۱۵ز کې پنځلس تنه جدې ته لاړل او له هغه ځايه په کنېتو کې حبشې ته روان شول. په دوهم ځل په ۶۱۷ز کې سل تنه مسلمانانو حبشې ته هجرت وکړ.

په ظاهر کې دا يوه ناوړه پېښه وه. خو په همدې پېښه کې الله تعالی د خير يوه لاره راوايستله. د مکې مسلمانانو حبشې ته رسېدل د دې سبب شو، چې په حبشه کې اسلام د بحث موضوع وگرځي او د حضرت پيغمبر عليه السلام د دعوت او بعثت خبرونه په حبشه کې خپاره شي. د قریشو يوه مخالفه ډله چې حبشې ته ورسېده نو هلته حضرت جعفر د دې فرصت ومونده، چې د پاچا په دربار کې د اسلام په دعوت اوږده وينا وکړي. د دې پېښو په پايله کې له حبشې د شلو تنو يو وفد مکې ته راغی، تر څو په اصلي خبره ځان پوه کړي.

دغه خلک چې مکې ته راغلل، نو رسول الله صلى الله عليه وسلم په مسجد حرام کې ناست و. دوی له پيغمبر عليه السلام سره وليدل او راز، راز پوښتنې يې وکړې. او ويې پوښتل، چې تاسې څه تعليمات راوړي دي. رسول الله ص ورته وفرمايل، چې خدای پر ما خپل کلام نازل کړی دی او د قرآن کریم ځينې آيتونه يې ورته تلاوت کړل. د هغوی له سترگو اوښکې روانې شوې. هغوی ومنله، چې بې شکه دا د خدای کلام دی او په همدې وخت يې اسلام ته غاړه کېښوده.

کله چې دغه پېښه روانه وه، د قریشو ډېر خلک هلته راټول وو او ټوله ماجرا يې په خپلو سترگو ليدله. هغوی حيرانه هم وو او په قهر هم وو چې له کوم دين نه چې دوی مخ اړولی دی، له بهر نه نور خلک راروان دي او

(پروفیسور ضیاء الحسن فاروقی)

هغوی په سیاست کې ښکېل شوو، حال دا چې اړتیا د دې وه، چې د اسلام د فطري ځواکونو په کار اچولو کې هلې ځلې وکړي

تر کومه چې د هندوستان خبره ده، په ۱۸۸۰ کې چې د برلین د سولې تړون لاسلیک شو او له امله یې د عثماني سلطنت گډوډي او زوال ورسره چټک شو او په تېره بیا په ۱۹۱۱ز کې چې په طرابلس باندې ایتالیا برید وکړ، له هماغه وخته د پوهنتونونو او کالجونو تعلیم یافته پوهان او د مدرسو ملایان ټول د سیاست په جال کې داسې ښکېل شوو، چې د هند د اسلامي ملت ذهني او روحاني اړتیاوو ته هېڅ چا توجه ونه کړه. په دې برخه کې د اساسي اهمیت اړتیا دا وه، چې له هر ډول انحراف او تحریف پرته او د دیني اصولو د استحکام په ساتلو سره د همدې اصولو له مخې د زاړه روایت او نوي عصر د سالمو تقاضاوو ترمنځ ربط او مطابقت پیدا شوی وای. د اسلام تمدن یو ژوندی او خوځنده تمدن دی، او د زمانې ډېرې زیاتې لوړې ژورې یې لیدلې دي، او خدای خبر له خومره ازمايښتونو نه تېر شوی دی، خو بیا هم ژوندی او باقی پاتې دی. اړتیا ده، چې د دې تمدن فطري متحرکه قوه په کار واچول شي، ځکه مسلمانان ډېره زیاته اړتیا ورته لري او دنیا یې هم غوښتونکې او منتظره ده. (لنډیز)

د مسلمانانو علمي او ذهني زوال په دوولسمه او دیارلسمه پېړۍ کې پیل شو او په اوولسمه پېړۍ کې د کشف الظنون مؤلف او د زاړه طرز عالم حاجي خلیفه (مړ ۱۶۵۷) د علم کلام او عقلي علومو په عمومي زوال باندې د ویر او ماتم په حال کې وینو. نوموړی په میزان الحق فی اختیار الحق کې وایي، چې امام غزالي او امام فخرالدین رازي، قاضي بیضاوي او شیرازي او قطب الدین رازي او سید شریف جرجاني او جلال الدین دواني او د هغه ټول شاگردان د خپل عصر تکړه او وتلي صاحب فکر او صاحب نظر خلک وو.

خو هغوی یوه شبهه هم دې ته زړه نه دی ښه کړې، چې د علم او فن په یوه ځانگړې څانگې پورې تړلې پاتې شي. حاجي خلیفه لیکلي دي:

«خو ډېرو غبي خلکو په دې بنیاد چې دغه عقلي علوم په کومه زمانه کې ممنوع شوي وو، د غرونو غوندې جامد او د پخوانیو په رانده تقلید کې بندیان پاتې شوو. دوی بې له دې چې دا فکر وکړي، چې اوسني واقعیتونه څه دي، له نویو علومو څخه نه یوازې سترگې واپړولې، بلکې په بشپړه توګه یې رد هم کړل.

سره له دې چې دوی خپل ځانونه عالمان گڼل، خو له آره دوی وچ جاهلان وو. او دې ته لېواله وو، چې په هغه څه ملنډې ووهي، چې دوی فلسفيانه علوم گڼل، حال دا چې دوی په دې هم نه وو خبر چې ځمکه څه شی ده او آسمان څه ته وایي. اولم ينظروا في ملکوت السموات والارض.

د قرآن کریم د دې لارښوونې پر دوی هېڅ اغېز نه و. دوی په دې اند وو، چې کایناتو او دې پراخې فضا ته د کتلو معنا دا ده، چې د غوا غوندې ږ، ږ ورته وگورې.»

﴿إِنْ هَذَا إِلَّا قَوْلُ الْبَشَرِ﴾

[سُورَةُ الْمُدَّثِّرِ: ٢٥]

د منكرينو مزاج تل يو شان و

چې عام خلک يوې خبرې ته د هغې د دروني ارزښت له پلوه نه شي کتلی، بلکې له دې نه متاثره کېږي، چې خبره چا کړې ده. نو د دوی په دې سر نه خلاصېږي، چې زموږ له منځه زموږ په خبر يو سپړی څرنگه حق راوړلی شي. زموږ په خبر له غوښې او هډوکو نه جوړ يو انسان د خدای له دې نعمت نه څرنگه برخمن کېدلی شي، چې د خدای له لوري دې يې د رښتينولۍ پوهه موندلې وي او هغه مقام دې ورکول شوی وي، چې نور خلک له حق نه خبر کړي.

په قرآن کریم کې راغلي چې حضرت هود عليه السلام چې کله خپل قوم ته دعوت ورکړ، نو قوم يې دا ځواب ورکړ:

«يَا هُوْدُ مَا جِئْتَنَا بِبَيِّنَةٍ وَمَا نَحْنُ بِتَارِكِي آلِهَتِنَا عَنْ قَوْلِكَ وَمَا نَحْنُ لَكَ بِمُؤْمِنِينَ.»

رښتينولي د دې کاینات تر ټولو ستر حقیقت دی. رښتينولي د فطرت اواز دی. د علم او عقل ټول دلایل د رښتينولي په خوا کې ولاړ دي. هېڅ کله داسې نه دي شوي، چې سوچه رښتينولي دې مخې ته راغلې وي او بيا دې يې په خلاف کوم مضبوط دليل وړاندې شوی وي. خو له دې سره، سره په ټول تاریخ کې داسې شوي دي، چې د خدای هر بنده چې د حق له دعوت سره راپورته شوی دی، خلکو ترې انکار کړی دی.

افسوس پر خلکو، هرگوره چې دوی ته کوم رسول راغلی دی، دوی پرې ملنډې وهلې دي.

د دې انکار وجه څه ده؟ د دې تر ټولو لویه وجه دا ده، چې د حق اعلان، د سنت الله له مخې، تل د يوه «بشر» په ژبه کېږي. د فرښتو په ژبه، يا د غرونو او سمندرونو له لارې دا اعلان نه اورول کېږي. اوس دا

د مکې خلکو به ورته «ابن ابی کبشه» ويل، چې معنا يې وه، د پلانکي کليوال زوی.

د نبوت د لومړنيو اوو کلونو پېښه ده. د قریشو مشرانو نبي کریم صلی الله عليه وسلم ته وويل، چې که ستا پيغام حق وي او ته د خدای رسول يې، نو زموږ پلرونه او نیکونه راژوندي کړه او په هغو کې بايد قصی بن کلاب هم وي. که قصی بن کلاب راژوندی شو او ويې ويل چې هماغه خبره حق ده، چې ته يې وايې، نو بيا به يې موږ هم ارومرو ومنو. د دې غوښتنې ترشا ذهنيت همدا و، چې په دې وخت کې د قریشو د روايت له مخې د قصی بن کلاب په ملاتړ کې تاريخي عظمتونه ولاړ وو. حال دا چې «محمد بن عبدالله» لا تر اوسه نوی کس و او د مکې په ټولنه کې يې د عظمت هېڅ مقام نه و ترلاسه کړی.

د انسان کمزوري دا ده چې د «ظاهر» په ليدو خپل قضاوت کوي، او يو حقيقت تر هغو پورې نه مني، چې شاوخوا يې ظاهري لوازم نه وي راټول شوي. حال دا چې اصلي معرفت دا دی، چې بنده حقيقت هغه مهال وويني، چې کله په معرا شکل کې وي. کله چې د حقيقت په شاوخوا کې د سرو زرو انبارونو راټول شي، د هغه وخت ليدل يې اعتبار نه لري. هغه وخت خو يو ږوند هم لاس پرې وهلی او په حقيقت ځان پوهولی شي.

ژباړه: اې هوده! له کوم څرگند دليل سره نه يې راته راغلی او ستا په وينا خپل معبودان نه شو پرېښودلی او نه دې په خبره باور کوونکي يو. (هود: ۵۳)

د اسلام پيغمبر صلی الله عليه وسلم چې د مکې خلکو ته د حق پيغام واوروه، نو هغوی يې په دې خبره له منلو انکار وکړ:

«إِنْ هَذَا إِلَّا قَوْلُ الْبَشَرِ»

ژباړه: دا د بشر له وينا پرته بل څه نه دي!

له دې نه په ډاگه کېږي، چې د حق د دعوت په نه منلو کې تل څه راز مزاج پاتې شوی دی؛ يانې «دا خو د هغه کس خبره ده، چې د هغه پلانکي سړي زوی دی.» يا «خپلو شخصي جذباتو دې کار ته پارولی دی؛ لښکون لکما الکبرياء في الارض» او يا «دی خو ځکه دومره زړور شوی دی، چې له برابره مرغه يې د مرستې ځينې خلک موندلي؛ واعانه عليه قوم آخرون» او داسې نور.

د پيغمبر عليه السلام نوم نن ورځ د هغه مخالفين هم په درناوي او احترام سره اخلي، ځکه نن ورځ د پيغمبر عليه السلام د نوم په شاوخوا کې د څوارلس سوه کلونو عظمتونه را چاپېر دي. خو په خپل ژوند کې چې دغه تاريخ له پيغمبر عليه السلام څخه نه و چاپېر شوی، نو

د معاصر تاریخ یوه پاڼه

د دوی د فکر وروستی حد دا و، چې «له خپلو ذهنونو نه کار واخلي او خپل ځان د غرب په روښانه او عظیم تمدن کې ځای په ځای کړي.» (عرفان اورگا، اتاترک، ۲۹۷) کمال اتاترک (۱۹۳۸-۱۸۸۱) چې په ۱۹۲۴ کې د جمهوري ترکیې لومړنی ولسمشر وټاکل شو، نو د هغه په نزد تر ټولو مهم کار دا و، چې ترکانو ته غربي جامه ور واغوندي. نوموړي د پردې خلاف قانون وضع کړ. د عربي تورو په ځای یې لاتیني توري عام کړل. په عربي ژبه کې یې اذان بند کړ. د هېټ خولۍ استعمال یې جبري کړ. تر دې چې له یوه وینلرلي انقلاب وروسته چې کله د هېټ جگړه وگټل شوه، نو مصطفی کمال د مکې په مؤتمر الاسلامي (۱۹۲۷) کې د گډون لپاره د خپل پارلمان یو غړی ادیب ثروت په داسې حال کې ولېږه، چې د دې غونډې یوازینی گډونوال و، چې په سر یې غربي هېټ ایښی و. دا گواکې د ترکیې د سترې فتحې اعلان و.

همدا مثال په هر اسلامي هېواد کې پېښ شو. د دوی ترمنځ د درجو فرق خو کېدلی شي، خو په نوعیت کې یې هېڅ فرق نشته. هر ځای همدا وشول، چې پخوانۍ مذهبي طبقې له غرب نه کرکه او اجتناب د ژوند راز لیده او عصري تعلیم یافته طبقې د لویدیځ په تقلید کې دا تمه لرله، چې دوی به یو ځل بیا د عروج بام ته ورسېږي. خو دا مثال هېڅ ځای نه لیدل کېږي، چې یو څو تنه دې په پوره شدت سره خپل قوم دې ته متوجه کړي، چې د ځواک او طاقت هغه راز معلوم کړي، چې په مټ یې غرب زموږ او د دنیا پر سر د تسلط سیوری خپور کړی دی.

ترکیه د ختیځ او لویدیځ د اتصال نکته ده، له همدې امله له غربي تمدن سره د ټکر مسئله لومړی ځل همدلته پېښه شوه. خو د دې په ځواب کې څه وشوو. یوې خوا ته د علماوو ډله وه، چې د لویدیځ له هر شي سره دومره مخالف و، چې سلطان سلیم ثالث (۱۸۰۷-۱۷۸۹) او د هغه ځایناستي سلطان محمود (۱۸۳۹-۱۸۰۸) د معاصرو نظامي جوړښتونو او هغو نویو اصطلاحاتو مخالفت هم وکړ، چې د دې لپاره یې وضع کړي وو، چې ترکیه له پوځي او علمي پلوه د اروپا له نویو ځواکونو سره اوږه په اوږه تگ وکولی شي.

بلې خوا ته د ترکیې هغه نسل و، چې د پاریس او برلین او لندن په پوهنتونونو کې یې زدکړې راکړې وې، هغوی ترکیه په غربي رنگ کې رنگېدلې غوښتله. د هغوی د افراط حال دا و، چې هغوی د غربي تقلید په جواز کې پوره فلسفه اختراع کړه. ضیاء گوک الپ وویل:

«غربي تمدن په حقیقت کې د روم سمندرگي د تمدن امتداد دی، د دې تمدن (چې نن ورځ یې موږ د روم بحیرې تمدن بولو) بنسټگر سومیریان، سیتیان، فینقیان او رعاة له ترکي نسل څخه وو.

په تاریخ کې له لرغونو زمانو نه دمخه د طوراني په نوم یو دور تېر شوی دی، په دې چې د منځنۍ اسیا لرغوني اوسېدونکي زموږ نیکونه وو. له هغه وورسته مسلمانو ترکانو دې تمدن ته وده ورکړه او تر اروپا پورې یې ورساوه، بیا د غربي او شرقي رومي سلطنت له زوال وروسته ترکانو د اروپا په تاریخ کې انقلاب راوست، او په همدې سبب موږ هم د غربي تمدن برخه یو او زموږ په کې ونډه ده.»

په اوسنۍ زمانه کې اسلامي غورځنگونه

اوسنی دور او د هغه پر وړاندې د اسلام مسئله په شپاړسمه ميلادي پېړۍ کې پيلېږي، چې په دې وخت کې پرتگاليانو د اروپا او هندوستان ترمنځ بحري لاره کشف کړه او په هند سمندرګي او عرب سمندرګي يې ولکه ټينګه کړه او د عربانو تجارت يې له شرقي اسيا سره پرې کړ. په اوولسمه پېړۍ کې د بخار ماشين ايجاد او په اتلسمه پېړۍ کې د معاصر ساينس منځته راتګ د اروپا لپاره د ځواک د يوه نوي ډګر په معنا و. او بيا په ۱۸۶۹ز کې چې کله سويس کانال جوړ شو او د روم سمندرګي او سور سمندرګي ترمنځ يې نېغه لاره پرانيستله، نو پر اسلامي نړۍ باندې د غربي غلبې عمل خپل وروستي حد ته ورسېده. تر څو چې دغه عمل په تجارتي بازارونو باندې د ولکې او په غيرسياسي ډګرونو کې د نفوذ په بڼه و، خلک ترې ناخبره وو. مسلمان رهبران له دې پېښې يوازې هغه مهال خبر شول، چې کله غربي ځواکونو خپله استيلاء بشپړه کړې او په اسلامي دنيا يې خپل بيرغ رپولی و.

د نولسمې پېړۍ په پای کې په اسلامي دنيا کې راز، راز غورځنگونه راپيدا شوو. خو په دې ټوله موده کې چې بې شمېره غورځنگونه د مسلمانانو ترمنځ راپورته شول، شاوخوا ټول يې د غبرګون او عکس العمل په ذهنيت کې راپورته شوي غورځنگونه په نظر راځي. په هغوی کې يو هم داسې تحريک نه ليدل کېږي، چې د مثبت فکر له مخې دې پيدا شوی اوسي. د خارجي ځواکونو لاسوهنې چې د اسلامي ټولنې لپاره کوم مسايل راپيدا کړل، د هغو په تاثر کې ځينې خلک يوازې په ځوابي ذهن راپورته شول او له آره د خارجي حالاتو پيداوار وو، نه پر اسلامي لارښوونو او نبوي سيرت باندې د مثبت غور او فکر پيداوار.

د غبرګون دغه ذهنيت چې په کومو، کومو بڼو ځان څرګند کړ، پر هغو باندې د ځان پوهولو لپاره کولی شو، چې دغه غورځنگونه تر څلورو عنوانونو لاندې مطالعه کړو:

۱ - د مبارزې غورځنگونه

۲ - د تمفظ غورځنگونه

۳ - د امياء غورځنگونه

۴- د (غونې او استمکام غورځنگونه

د مبارزې او جگړې ذهنیت د سیاسي خپلواکۍ د غورځنگونو بڼه خپله کړه. له سید جمال الدین افغاني (۱۸۹۷-۱۸۳۸) نه تر ابوالکلام آزاد (۱۹۵۸-۱۸۸۸) پورې بې شمېره داسې رهبران پیدا شوو، چې د خپلو ویناوو او لیکنو په زور یې ټوله اسلامي نړۍ له جوش او جذبې نه ډکه کړه. د جمال الدین افغاني شعار و: **مصر للمصرين**؛ یانې مصر-د مصریانو لپاره. په لیبیا کې د ایتالیا د سیاسي اقتدار (۴۳-۱۹۱۱) په زمانه کې سلیمان الباروني اواز اوچته کړه چې: **موتوا اليوم اعزاء قبل ان تموتوا غدا** اذلاء یانې مخکې له دې چې سبا ورځ په ذلت سره ومړئ، همدا نن ورځ په عزت سره ومړئ. د الفاظو په بدلون سره د دغه دور د ټولو سیاسي رهبرانو نعره همدا وه. د میلیونونو په شمېر مسلمانانو له پردې اقتدار څخه د خپلواکۍ د ترلاسه کولو په نوم خپل ځانونه قربان کړل او بیلیونونه پیسې یې په دې لاره کې ویاړلې. نن ورځ د دې غورځنگونو هلې ځلې د خپل ټاکلي هدف له مخې شاوخوا په ټولو هېوادونو کې کامیابې شوې دي. خو دا خبره به ناسمه نه وي، چې هغه څه چې له غربي استعمار نه یې د خپلواکۍ هلې ځلې کامیابې کړې، هغه تر ډېره بریده پخپله د مستعمرینو خپلمنځي جگړې وې، تر یو څه بریده لومړنۍ نړیواله جگړه (۱۸-۱۹۱۴) او په ډېره لویه کچه دوهمه نړیواله جگړه (۴۴-۱۹۳۹).

خو د خپلواکۍ د غورځنگونو کامیابي هغه هیلې پوره نه کړې، چې په الجزایر کې ورته ۲۵ لکه او په هندوستان کې دوه لکه مجاهدینو خپل ځانونه قرباني کړل. په اسلامي ملتونو د غربي قومونو غلبه نن ورځ هم هماغسې ټینګه ده، او فرق یې یوازې دومره دی، چې پخوا دغه ولکه په پوځي او سیاسي معنا کې وه، خو اوس یې اقتصادي او صنعتي بڼه خپله کړې ده. دا دوهمه غلبه دومره شدیدې ده، چې د اسلامي هېوادونو سیاسي پالیسۍ هم په رښتیني معنا کې خپلواکې پالیسۍ نه دي او عملاً د هغو غربي قومونو په لاس کې دي، له چا نه چې دوی وسلې اخلي او خپله دفاع پرې کوي، او د چا په تخنیکي مرستو چې دوی خپلې تمدني څانګې پرمخ وړي. د غربي قومونو اغېزې لا هم دومره ژورې دي، چې هر کله وغواړي احمد دبلو (۱۹۶۶) یا شاه فیصل (۱۹۷۵) دې له منځه یوسي. د اردن (۱۹۷۱) او شام (۱۹۷۶) په لاسونو دې فلسطیني غورځنگ وځپي. د ایران ولسي انقلاب (۱۹۵۱) دې ناکامه کړي. مصر-دې له خپل هغه دښمن سره جوجاړي ته کېږي، چې جمال عبدالناصر (۱۹۷۰-۱۹۵۱) یې په اړه په غرور کې ویلي و چې: **نحن ابناء الفراعنة سريمکم في البحر** یانې موږ د فرعون اولاده یو، سمندر ته به مو وغورځوو.

۲- د تحفظ غورځنگونه

د تحفظ غورځنگونو په عامه توګه د دیني تعلیم لور ور ونيوه. مولانا شبلي نعماني (۱۸۵۷-۱۹۱۴) د لکنو په دارالعلوم ندوۃ العلماء کې په خپله وینا کې ویلي و: «د نورو ملتونو پرمختګ دا دی، چې په مخ لاړ شي، په مخ لاړ شي. زموږ پرمختګ دا دی، چې په شا راشو، په شا راشو، تر دې چې له نبوي دور سره یو ځای شو.» د دغه ذهن له مخې په ټولو هېوادونو کې بې شمېره مدرسې جوړې شوې. د دې مدرسو موخه دا وه، چې اسلامي نسلونو ته د عربي ژبې او اسلامي علومو زدکړې ورکول شي او لږ تر لږه له ذهني پلوه مسلمانان د نبوت دور ته ورسول شي او تمه دا وه، چې کوم خلک له دې مدرسو نه فارغان شي، هغوی به د زمانې له اغېزو نه د ځان د ساتنې وړتیا ولري.

د اندلس امام

ابو عبدالله لسان الدين (۷۷۶-۷۱۳هـ) چې په ابن الخطيب مشهور و، په غرناطه کې نړۍ ته راغی. په عربي ژبه او ادب، ديني علومو، فلسفه او طب، رياضي او تاريخ کې يې د وخت تر ټولو اعلیٰ زدکړې وکړې. خو د غرناطې واکمن ابو الحجاج يوسف (۷۵۵-۷۳۳هـ) دربار ته چې کوم څه ورساوه، هغه ادب او شاعري وه. پاچا دی خپل سکرتر ونيوه. او بيا يې د وزارت رتبه هم ورکړه. له ابو حجاج وروسته يې چې زوی محمد خامس د واک په گدی کېناست، نو هغه هم د وزارت په مقام کې پرېښوده. خو دې پرمختگونو يې د حاسدانو شمېر هم زيات کړ. هغوی پاچا د ده په ضد بدگمانه کړ. ابن الخطيب له غرناطې نه وتښتېده او افريقا ته ورسېده. دلته يې هم په پيل کې درناوی او اکرام وشو. له هغه وروسته ځينو خلکو فقهاء د ده په خلاف ولسول. هغوی د ده د الحاد فتوا صادره کړه. په دې سره ځينې جذباتي کسان په دېواله کور ته ور واوښتل او غاړه يې پرې ټينگه کړه او ويې واژه.

ويل کېږي، چې هغسې چې په افريقا کې د علم او ادب امامت په ابن خلدون ختم شو، همداسې په اندلس کې د علم او ادب امامت په ابن الخطيب پای ته ورسېده. د ابن الخطيب په تاريخ کې ډېر ستر مقام و. له ده نه شاوخوا ۶۰ اثاره راپاتې دي. الاحاطه في تاريخ غرناطه (درې ټوکه) د غرناطه د مشهورو شخصيتونو د تاريخي قاموس حيثيت لري.

دا غورځنگ په هغه معنا کې په بشپړه توگه بريالی و، چې په ټوله اسلامي نړۍ کې يې د ديني مدرسو جال خپور کړ او هېڅ کلی داسې پاتې نه شو، چې د دې مدرسو له فارغو علماوو او فضلاوو نه دې تش وي. خو تر کومه چې د اسلامي ذهن او اسلامي فکروطرزه خبره ده، نو په دې برخه کې د دغو مدرسو کاميابي هم تر ډېره بريده د شک وړ ده. له دې مدرسو نه له فراغت وروسته کومو خوشبختو ته چې په همدې يا دې ته ورته مدرسو کې په کومه اداره کې ځای پيدا شو، نو هغوی بې له شکه د مدرسې ظاهري جامه په خپل حال کې ژوندۍ وساتله. ځکه چې په دې ادارو کې د پاتې کېدو او پرمختگ لپاره يې همدا جامه بيه وه. خو کوم خلک چې خپلو حالاتو له دې ادارو نه بيرون وايستل، هغوی په هېڅ معنا کې هم د غيردينی مدرسو له فارغيو سره کوم فرق نه درلوده. مسلک پالنه د دوی دين هم و او د هغوی هم.

د دې دوه لوی علتونه وو: يو دا چې د ديني زدکړو رهبرانو دا واقعيت په سمه توگه درک نه کړ، چې د اسلامي تعليم مسئله، په اوسنۍ زمانه کې يوازې له اسلامي ژبې يا اسلامي احکامو سره د بلدتيا مسئله نه ده. بلکې د اوسني نظام په فکر کې د اسلام لپاره د هغه د ځای موندلو مسئله ده. دوی چې په خپلو ادارو کې کوم نسل تيار کړ، هغه سره له دې چې د اسلام په دوديزو علومو

کې تکړه و، خو اسلام يې د ذهن واقعي برخه نه و گرزېدلی. په دې چې دې نسل اسلام په هغه فکري هينداره کې نه لیده، چې دوی له عملي پلوه ورته مخامخ و. دې نسل ته چې کوم اسلام ورکول شوی و، هغه يوازې يو ډول معلوماتي پېټی و، نه کومه فکري غذا. ښکاره ده چې د نړيوالو فکرونو په سېلاب کې هېڅ کس دغه ډول پېټی تر ډېره پورې په سر نه شي گرزولی. دوهم علت دا و، چې نويو بدلونونو د رواجي ديني زدکړو د اړيکې مزی له اقتصاد

سره پرې کړی و، او دا یو تاریخي حقیقت دی، چې یو تعلیمي نظام چې له اقتصادي بنسټونو بې برخې وي، د ژوند په نظام کې اغېزناک مقام نه شي ترلاسه کولی.

۳- د احياء غورځنگونه

د احياء له غورځنگونو نه زما مراد هغه تحریکونه دي، چې د اسلامي نظام د راوستو له هدف سره راپورته شول. د انډونیشیا ماشومي گوند، د مصر الاخوان المسلمون، د پاکستان جماعت اسلامي یې مشهور مثالونه دي. د دې تحریکونو تصور دا و، چې په اوسنۍ زمانه کې چې مسلمانانو ته څومره ستونزې ورپېښې دي، د هغو یوازنی وجه دا ده، چې د ځمکې په منځ د اسلامي قانون حکومت نه دی پلي شوی. که په اسلامي هېوادونو کې د اسلامي قانون په بنیاد د ټولنې نظام عیار شي، نو نه یوازې زموږ داخلي مسایل به حل شي، بلکې په نړیواله کچه به هم مسلمان بېرته هغه مقام ومومي، چې په ماضي کې یې زر کاله په برخه و.

دې تحریکونو چې د اسلام لارښوونې په څه ډول په سیاسي رنګ کې بیان کړې، نو د شلمې پېړۍ د لومړۍ نیمې په ماحول کې دغه بیان ډېری مسلمانانو ته د اسلام په حق کې د وخت تر ټولو بهترینه قصیده ښکاره شوه. دوی د سیاسي مشاعرې په دې تالار کې ډېر په اسانۍ راټول شوو. خو دې مشاعرې ډېر دوام ونه کړ. دا چې د دې تحریکونو ذهن د اسلام له سیاسي تعبیر څخه رغېدلی و، نو په طبیعي ډول لنډه موده وروسته دوی د خپلو هېوادونو له «غیر اسلامي» حکومتونو سره په ټکر کې راغلل. دغه ټکر د هر تحریک په حق کې د چرې او خبروې ټکر ثابت شو. د مصر انورالسادات په اقتدار باندې له ولکې وروسته (۱۹۷۱) خپلو سیاسي مخالفینو ته د خبرداري په ژبه وویل، چې هر څوک چې زما مخالفت وکړي، له هغه نه به کوفته جوړه کړم (حأفرمه). د مسلمانو واکمنو دغه ارادې چې تر ټولو ډېر د چا په برخه کې رښتینې ثابتې شوې، هغه همدا د اسلامي نظام غوښتونکي حزبونه وو. مسلمانو واکمنو په هر هېواد کې دغه حزبونه کوفته کړل، او اوسمهال په هېڅ هېواد کې هم د دوی سیاسي مستقبل نه دی پاتې.

د اسلامي نظام غوښتونکو حزبونو دغه ناکامي مازې د دوی د سیاسي مخالفینو د تاوتریخوالي پایله نه وه. بلکې د دې حزبونو د خپلو رهبرانو دا ډېر ناسم اټکل هم لاس په کې درلوده، چې دوی فکر وکړ، چې دوی کولی شي، چې د ځایي مسلمانانو د رایو په مټ خپل حکومت جوړ کړي. خو دوی دا تاریخي حقیقت هېر کړی و، چې حکومتونه تل د غالبو فکرونو تر سیوري لاندې جوړېږي. د اوسنۍ زمانې فکري اسکېټ په ټوله کې په سیکولرو بنیادونو ولاړ دی. په داسې حالت کې هېڅ څوک نه شي کولی، چې په خپل هېواد کې د اسلام سیاسي جزیره جوړه کړي، تر هغو چې د زمانې افکارو د اسکېټ په ماتولو کې نه وي بریالی شي.

۴- د (رغونې او استمکام) غورځنگونه

له رغونې او ټینګښت نه زما مراد هغه فکري کړۍ ده، چې ویل به یې چې له پردې اقتدار سره باید مخامخ نښته ونه شي. دغه اقتدار باید د چتر په توګه استفاده شي او په غیر سیاسي څانګو کې خپل کار ته دوام ورکول شي.

له بده مرغه همدا هغه ذهنيت دى، چې د اوسني دور په مسلمانانو کې ډېر کم ليدل شوى دى. مفتي محمد عبده په پاریس کې د خپلې استوګنې د وختونو (۱۸۸۴) اړوند د خپل استاد جمال الدين افغاني يو تاثر رانقل کړى دى. محمد عبده د خبرو په جريان کې خپل استاد ته وويل چې له انګرېزانو او فرانسويانو سره د سياسي اخ و ډب کومه ګټه نه ترسترگو کېږي. حال دا چې په بله خوا کې زموږ لپاره يو داسې ميدان خالي پروت دى، چې موږ يقيني پايلې په کې لاسته راوړلى شو، او هغه په اروپا او امريکا کې تبليغ دى. موږ ولې داسې ونه کړو، چې خپل ځان له سياسي هدف نه لرې کړو او په پټه خوله د تبليغ او تعليم په کار کې ځان بوخت کړو. د جمال الدين افغاني انقلابي طبيعت ته دا وړانديز ډېر وړوکی ښکاره شو او ورته ويې ويل «انما انت مشيط» يانې ته يوازې حوصلې وژنې.

په دې ټوله زمانه کې د رغونې او استحکام د هدف له مخې هېڅ د يادونې وړ غورځنگ نه ترسترگو کېږي. د مسلمانو رهبرانو حال دا و، چې ټول د «زمانه با تو نساژد تو با زمانه ستيز» په څېر روماني خيالونو باندې فدا وو. د يوه په ذهن کې هم هغه حقيقت بينانه تګلاره رانه غله چې الطاف حسين حالي په بدنامه توګه په دې ټکو کې بيان کړى دى:

هوا چې په کوم لوري وي، هماغه خواته والوځه

البته په هندوستان کې په دې برخه کې دوه مستثنى مثالونه په نظر راځي، چې هغه هم دوه بدنامه شخصيتونه دي. زما مراد سر سيد احمد خان (۱۸۹۸-۱۸۱۷) او مرزا غلام احمد قادياني (۱۹۰۸-۱۸۴۰) دى. خان به ويل، چې انګرېزانو سره له دې چې د سياسي هلو ځلو لاره بنده کړې ده، خو له سياست پرته په نورو ډګرونو کې د رغونې او پرمختګ ټولې دروازې واړې دي:

حکومت ازادى درکړې دي

د ودې ټولې لارې پرانيستې دي

تعليم او اقتصاد، چې د نورو شيانو اساس دى، په دې ډګرونو کې له کوم خنډ پرته وړاندې تللى شو. مرزا غلام احمد قادياني همدا فرصت په يوه بل ډګر کې ومونده، چې د دعوت او تبليغ ډګر و. دى په دې فکر و، چې د دعوت له لارې موږ نه يوازې د هېواد په بېلا بېلو برخو کې د ځان لپاره د کار فرصتونه موندلى شو، بلکې د واکمن قوم په منځ کې هم زموږ لپاره د هلو ځلو ميدان پرانيستى دى. بله دا چې دا کار پخپله د اسلام مهم ترين مقصود هم دى او بالاخره تر هغې غلبې پورې د رسېدو لاره هم ده، چې موږ د سياسي زورواکۍ له لارې نه شو ورته رسېدلى.

دغه دواړه تحريکونه، په خپله ابتدايي بڼه کې ډېر ګټور او لرليدونکي غورځنگونه وو. خو له بده مرغه دوى عام مسلمانان له ځان سره ملګري نه کړای شول. دې دوه اړخيز علت درلوده. يوه خوا زموږ د مشرانو ذهن له استعمار ضد فکرونو څخه دومره اغېزمن شوى و، چې له بلې زاوېې نه فکر کول اصلا ورته ممکن نه و. دوى ته هر هغه سړى د استعماري ځواک اجنت ښکارېده، چې له دښمن سره به يې د سياسي مبارزې خبره نه کوله. د دې وروستى حد دا دى، چې د علي ګر د پخواني استاد پروفيسور ارنولد ارنېشتاک کتاب «د اسلام تبليغ» هم زموږ

رهبرانو ته د استعماري موخو له مخې ليکل شوی کتاب ښکاره شو. ځکه په دې کتاب کې د تورې په ځای سوله ییز تبلیغ د اسلام د اشاعت وسیله ښودل شوې وه.

بله وجه یې دا وه، چې د دې نظریې دواړو مخکښانو له ځانه هغه اهلیت ونه وښوده، چې دوی د خپل لیدلوري سمه دفاع کولی شي. سرسید احمد خان د خپل دریځ په ملاتړ کې دا ساده توب وکړ، چې هڅه یې وکړه، قرآن کریم د نولسمې پېړۍ د غربي افکارو په قالب کې ځای کړي. د ده د اخلاص په ثبوت کې همدا بسنه کوي، چې ده «تهذیب الاخلاق» د خپل شخصي فکر استازی اثر وښوده او کوشش یې و چې له علي ګر کالج نه یې لرې وساتي. خو له عملي پلوه دا وېش ممکن نه و او د یوه سم کار لپاره ناسم استدلال د ده هدف د خلکو په سترګو کې مشکوک کړ.

همدغه ډول تېروتنه په یوه بله بڼه مرزا غلام احمد قادیاني وکړه. ده چې خپلې هڅې پیل کړې، نو دا هغه مهال و، چې ټول مسلمان رهبران د انګرېزانو پر ضد د خپلواکۍ په جګړه کې بوخت و. دې جذباتي مجاهدینو احساس کړه، چې قادیاني بهیر مسلمانان د سپېڅلي جهاد له سګر نه اړوي او غواړي چې د سوله ییز تبلیغ په ډګر کې یې مصروف کړي. مرزا صاحب د دې په ځواب کې وویل چې جهاد (د سیاسي مبارزې په معنا) کوم مستقل شرعي امر نه دی، بلکې یوازې د دفاعي ضرورت له مخې فرض شوی دی. خو زموږ د خپلواکۍ د مجاهدینو لپاره دا ځواب اطمینان ښونکی نه و او فتوا یې ورکړه، چې غلام مرزا احمد قادیاني د انګرېزانو اجنټ دی. اوس مرزا صاحب یو بل ګام هم وړاندې کېښود او د دې لپاره چې خپله خبره مستنده وښيي، اواز یې ګډه کړه، چې ده ته وحی راځي او دی چې څه وايي، د خدای له لوري یې وایي. دا دعو له خپلې ټولې غلطې سره، سره په پخوا وختونو کې نادره خبره نه وه، په دې چې زموږ ډېری مشرانو مثلاً شاه ولي الله (۱۷۶۲-۱۷۰۳) هم د الهمني ربي (زما رب الهام راته وکړ) په څېر اصطلاحاتو کې خبرې کولې. خو د مرزا صاحب په غلطې کې هغه وخت لا ډېر قباحته پېدا شو، چې په صافو ټکو کې یې د نبوت دعو وکړه، او د نبوت له خاتمې وروسته دعو په اجماعي ډول د کفر مستلزم ده.

د دې علتونو پایله دا شوه، چې د دوو خواوو ترمنځ چې کومه مکالمه باید د «حالاتو له مخې د اسلامي تګلارې پلان گذاري» تر عنوان لاندې شوې وای، هغه د قرآن کریم د معاصر تفسیر او له محمدي نبوت وروسته د بل نبوت په څېر مسايلو باندې متمرکزه شوه. که په ابتدا کې د سر سید احمد خان او مرزا غلام احمد قادیاني مخالفین په غلطې باندې وو، نو په انجام کې یې سر سید او مرزا قادیاني د لا سختو تېروتنو ښکار شول او ملت ته د کفر او فسق له فتواوو پرته نور هېڅ هم ورپاتې نه شول.

سوال او ځواب ?

له دې امله له سپه سالاري معزول کړی و، چې مسلمانان دا ونه گڼي، چې دا فتح د خالد رض له امله شوې ده) دا تمه هېڅ کله نه شي کېدلې، چې هغه دې مازې د يوه سياسي مصلحت له مخې اسلامي غورځنگ د يوه مناسب ترين شخص له رهبري نه بې برخې کړي. (له پورتني مقالې نه له ځينو نورو اقتباساتو راوړلو وروسته)

سنجیده تاریخ لیکونکي دغه ډول تبصرې نه خوښوي. زه پخپله هم د تاریخ زده کوونکی یم او زه گورم، چې په تاریخي عمومیت (Historical Generalizations) کې دغسې تېروتنې ډېرې عامې دي. له همدې امله ویل کېږي، چې د تاریخ د ځینو ترڅو حقایقو په اړه چې هر ډول نظر ورکوو، نو باید بدلېدونکې (tentative) یې وگڼو او ډېر احتیاط په هم په کې پکار وي. اوس هر څوک دا ویلی شي، چې د مولانا وحیدالدین خان په څېر د عالم دغه فکر... دی. بې شکې د فکر تر بریده هر سړی ازاد دی. خو دغسې عمومي سازی د ځینو سختو وړاندوېاوو سبب گرځي.

توقیر احمد

له خدای نه د وېرې نښه دا ده، چې بنده له انسان نه ووېرېږي. په دې مفهوم کې نه، چې یو څوک زورور وي یا مو په چا پورې گټې تړلې وي، له هغه نه ووېرېږئ. دا خو دنیاپرستي بلکې شرک دی. له انسان نه د وېرېدو معنا له حقداره کس نه وېرېدل دي. له خلکو سره په دې فکر معامله کول، چې د هر انسان تر شاد هغه خدای ولاړ دی او خدای تل د هغه چا ملگرتیا کوي، چې حق یې خوړل شوی وي.

د الرساله په مارچ گڼه کې د «یوه کورنۍ جگړه چې په ټول تاریخ یې سیوری خپور شو» تر عنوان لاندې ستاسې یوه مقاله خپره ده. زه غواړم، چې د هغه مضمون ځینو اقتباساتو ته مو توجه واپروم. «حقیقت دا دی، چې که د راشده خلافت په پای کې خپلمنځي جگړې نه وای پیل شوې، نو د ځواک او زور کوم بې ساری سېلاب چې له عربي نړۍ راپورته شو، هغه به د اسيا، افريقا او اروپا ټولې سیمې د توحید په سیمو بدلې کړې وې.» په دې کې شک نشته، چې دې جگړو اسلامي بهیر ته ډېر جدي تاوانونه واپړول، خو که له دغه ډول لیکنې نه یو څوک دا وانگېري، چې اسلام د تورې په مټ خپور شو، نو آیا دا به ناسمه وي؟

«حضرت عمر رض له ځان نه وروسته علي بن ابي طالب د خلافت لپاره ډېر وړ کس لیده. خو د همدې اندېښنې له مخې یې حضرت علي د خلافت لپاره ونه شو نومولی.» د دغه ډول اندېښنې لپاره پوخ ثبوت څه دی؟ سوال دا نه دی، چې د خلافت لپاره وړ شخص حضرت علي دی یا عثمان رض. سوال دا دی، چې د حضرت عمر رض په څېر محتاط او د برجسته ارادي قوې له سړي نه (چې حضرت خالد بن ولید یې یوازې

تاریخ کې دا خبره بې معنا ده، چې جنرالیزیشن مه کوئ، تاسې یوازې دا کولی شئ، چې په دلایلو او شواهدو سره یو بل داسې جنرالیزیشن وړاندې کړئ، چې ستاسې په نزد به د پېښو ډېر صحیح تعبیر وي.

«د تاریخ د ځینو ترڅو حقایقو په اړه چې هر ډول نظر ورکوو، نو باید بدلېدونکې (tentative) یې وگڼو» زه ستاسې له دې خبرې سره موافق یم، خو یوازې دا خبره باید ورزیاته شي، چې د تاریخ په هکله هره نظریه همېش بدلېدونکې نظریه وي. هېڅ نظریه داسې نشته، نه یوازې ماضي بلکې د حال په هکله هم نشته، چې مطلق صداقت دې ورته وویل شي. که کوم شخص په دغسې غلطفهمي کې مبتلا وي، نو د هغه په اړه به همدا ویل کېږي، چې هغه نه د انساني علم له حدودو خبر دی او نه د تاریخ د موضوع له نزاکتونو.

په تاریخ کې دا خبره د منل شوي حقیقت حیثیت لري. د همدې لپاره تاسې باید دا ټینګار ونه کړئ، چې یو کس چې کله د تاریخ په هکله د خپلې مطالعې نتیجه وړاندې کوي، نو په پای کې دې دا جمله هم ورسره ولیکي چې «لوستونکي دې مازې د tentative خبرو په توګه زما افکار مطالعه کړي.»

ځواب: د تاریخي جنرالیزیشن په اړه ستاسې خبره په ځای ده. خو ستونزه دا ده، چې په تاریخ کې له دغه ډول جنرالیزیشن نه تېښته ناشونې ده. د تاریخ په یوه یا ګڼو پېښو کې چې کله تاسې قضاوت کوئ، یا یې د تعبیرولو هڅه کوئ، نو ارومرو به تاسې هم په هماغه مقام کې درېږئ، کوم مقام کې چې تاسې هڅه کړې، د الرساله مقاله لیکونکي ودریئ. له دې څخه نه تاسې مستثنا کېدلی شي، نه کوم بل مؤرخ. مثلاً د خپرې شوې مقالې په ځینو برخو چې تاسې نیوکې کړې دي، هغه هم د جنرالیزیشن صورتونه دي. تاسې وایئ، چې له پلانکي پراګراف نه دا مطلب ایستل کېدلی شي، چې اسلام د تورې په زور خپور شوی دی، یا د پلانکي عبارت معنا دا راوځي، چې عمر فاروق رض د سیاسي مصلحت ښکار شوی و، دا ټول هم د عمومي سازي صورتونه دي. د تاریخ د زده کوونکي په توګه به تاسې له دې ناخبره نه یاستئ، چې په تاریخ کې د نظرونو یو رنگي هغسې امکان نه لري، لکه په فزیک او کیمیا کې یې چې لري. یو کس چې یوه تاریخي مقطعه په یو ډول تعبیروي، نو هغه چې په کوم نازک مقام کې ولاړ وي، په هماغه مقام کې هغه دوهم شخص هم ولاړ وي، څوک یې چې هغه تعبیر ننگوي. له همدې امله په

دا د روسیې د کمونیستي حزب د تاریخ یوه وړه پېښه ده، خو په دې پېښه کې ډېر لوی پند راټول دی.

دا د هغه وخت پېښه ده، چې د اکتوبر ۱۹۱۷ز انقلاب لا نه و پېښ شوی. په روسیه کې د بالشویکو (د کمونیستانو پخوانی نوم) د زیاتېدونکو اغېزو د مخنیوي لپاره د روسیې پاچا (زار) بالشویک ګوند د قانون خلاف اعلان کړی و. او د ټولو لویو، لویو رهبرانو د نیونې امر یې صادر کړی و.

ځینې رهبران ونیول شوو، او ځینو ځان وژغوره او ځنګلونو او

**د ده اخبار هلته هم
رسېدلی و،
چېرته چې دی
پخپله نه شوی
رسېدلی**

ژوندیو بازار دی.

دلته هماغه وخت یو شي چاته رسېږي،
چې کله یې د یې پرې کولو لپاره په
جېب کې پیسې پرتې وي.

که تاسې له چانه کوم څه اخیستل
غواړئ، نو لومړی باید وگورئ، چې
تاسې یې په مقابل کې هغه ته څه
ورکولې شئ.

یوازې همدا د ورکړې حالت تاسې ته د
ترلاسي استحقاق درکوي، نه د شکایت
او مطالبې حالت.

غارونو کې پټ شول. په همدې پټو کسانو کې د بالشویک
ګوند لوی رهبر لینن هم و. لینن د ځنگونو او سمخو په منځ
کې یوه لرې سیمه د ځان استوګنې ته غوره کړه او همالته یې
په پټه خپله ورځپاڼه را وایستله. دا ورځپاڼه به په لاسي مطبعه
کې چاپېدله او په لاسي ډول به د روسیې ښارونو ته په پټه
رسېدله.

د یوې ورځې واقعه ده. یو کس د روسیې په یوه ښار کې د
پنساري دوکان ته د ځینو شیانو د خریداري لپاره ورغی. ده
چې کله سامان کور ته راوړ او د پنساري دوا یې خلاصه کړه،
نو ناڅاپه یې په کاغذ باندې چاپ شویو خبرو ته پام شول. د
کاغذ دغه ټوټه د ورځپاڼې پرې شوې پاڼه وه، چې په آتشیڼو
کلمو او اورني عنوان یو مطلب په کې خپور شوی و. د کاغذ

په دغه ټوټه لیکل شوی عبارت چې دې سړي ولوسته، نو یو عجیبه کیفیت یې په ځان کې احساس کړ.
ده یاد عبارت بیا بیا ځلې ځان سره لوسته او خپل زړه یې پرې توداوه، تر دې چې فکر یې شو، چې دا
معلومه کړي، چې د دې عبارت لیکوال څوک دی او د کومې ورځپاڼې ټوټه ده، چې د پنساري له
دوکان نه یې ترلاسه کړه. دی یې په لټون پسې راووت، جوینده یابنده. بالاخره پوه شو، چې د روسي
ژبې دغه ټوټه د لینن د هغې ورځپاڼې پرې شوې پاڼه ده، چې دی یې په پټه خپروي. اوس د سړي مینه
لا ډېره شوه او په ګرځېدو، ګرځېدو یې تر هغې سمخې پورې ځان ورساوه، له کوم ځایه چې لینن په
پټه خپله ورځپاڼه خپروله. له هغه وروسته تر پایه پورې دی د لینن ملګری پاتې شو. دغه ډول ډېر زیات
خلک دي، چې لینن یې د خپلې ورځپاڼې په زور زړونه وګټل. لینن د روسي پاچا له پولیسو نه د ځان
ژغورنې لپاره په غار کې پټ شوی و، خو د خپلې ورځپاڼې په مټ هر ښار ته رسېدلی و. تر دې چې په
بازار کې د پنساري دوکان هم د ده په ملاتړ کې د پروپاګند مرکز ګرځېدلی و او «د ده ورځپاڼه هلته هم
رسېدلې، چېرته دی پخپله نه شوی رسېدلی».

دا دی په اوسنۍ زمانه کې د رسنیو ځواک. خو هیښوونکې خبره دا ده، چې پنځوس کاله پخوا چې
باشعوره خلکو له دې ځواک نه کوم کار اخیستی و، موږ تر اوسه پورې هغه ځای ته هم نه یو رسېدلي
او د نن ورځې ژوندي ملتونه چې له رسنیو نه کوم کار اخلي، له هغه نه خو عام مسلمانان خبر هم نه
دي. حقیقت دا دی، چې په دې برخه کې نور ملتونه له موږ نه دومره مخکې دي، چې موږ ورپسې هم
نه یو. د ورپسې والي معنا خو دا ده، چې موږ هم یو چېرته یو. حال دا چې اصلي خبره دا ده،
چې موږ د هغوی په نسبت هېڅ چېرته هم نه یو.

عراقي او ترکستاني اثرات ډېر غالب پاتې شو، او همدا فقه په هندوستان کې دود شوه، چې ډېر منظم تدوين يې په تاتارخاني فتاوا او عالمگيري فتاوا کې ليدلی شو.

د ډېلي پاچاهانو په حکومت کې تر ټولو ډېر علماء د علاؤالدين خلجي په زمانه کې وو، د دوی اجتماع به دومره شانداره وه، چې ضياء الدين برني ليکلي دي، چې په دې وخت کې په اسلامي نړۍ يانې بخارا، سمرقند، مصر، خوارزم، دمشق، تبريز، صفاهان، ری او روم کې د دې سيمې د علماوو ساری نه ليدل کېده. په ټولو علومو کې د بشپړ تبحر لرونکي علماء همدلته موجود وو، مولانا ضياء الدين برني له ډېر وياړ نه د هغوی په اړه تر دې بريده ليکلي دي، چې ځينو علماوو خو له امام غزالي او امام رازي سره سيالي کوله، او د فقهې ځينې پوهان د امام ابو يوسف او امام محمد مرتبې ته رسېدلي وو، پخپله امير خسرو د ډېلي وياړ و، برني، خسرو د اسلام په څلي ياد کې دی، د محمد تعلق په زمانه کې د علماوو شمېر تر دې هم ډېر شو. د

د پاچاهانو مجلسونه به د ملایانو په فقهې او کلامي بحثونو تاوده وو او په همدې وخت کې د اسلام د دعوت او خپراوي ډگر وران پروت و

د مسلمانو پاچاهانو له امله په هندوستان کې علماوو او صوفيانو ته د استحکام او د اسلامي لارښوونو د خپراوي ډېر لوی فرصت په لاس ورغی او په هره زمانه کې به په ډېر کثرت سره علماء پیدا کېدل. د ډېلي پاچاهانو په ابتدايي زمانه کې زیاتره علماء له نیشاپور، صغان، غزنین، کاشان، بلخ، سجستان، خوارزم او تبریز نه راغلل، چې له نومونو یې ښکاري او له ځان سره یې حنفي فقه هم راوړه. له حجاز نه د راتلونکو علماوو شمېر کم و، له همدې امله په هندوستاني فقه کې

لړۍ راپيل شوه، پر هغې تر ننه پورې مسلمانان وياړي. د دغو علماوو نومونو ته په کتو داسې ښکاري، چې په دې دور کې به هم د شېراز، کاشان، تبرېز، گېلان، مشهد او ترکستان علماء راتلل، خو د هغوی په پرتله د هندوستانی علماوو شمېر ډېر و، او د حنفي فقهي په وده او د هغې منظم تدوين د عالمگيري فتاوا په شکل ترسره شو، چې د عالمگير يوه ستره علمي او فقهي کارنامه گڼل کېږي.

له حنفي فقهي سره د شافعي، مالکي، حنبلي او شيعه فقهي ټکر هم راغی، خو اکثريت د حنفي فقهي د پيروان وو، او دا د مغلو د پاچاهۍ په زړه پورې اړخ دی، چې د وزارت په منصب باندې تر ډېره شيعه اميران مامور وو. مانۍ تر اوږدې مودې پورې د راجپوتو شهزادگيو تر لاس لاندې وه، خو پر سلطنت باندې د حنفي فقهي غلبه وه. (ماخوذ)

قلقشندي بيان دی، چې د پاچا په مړۍ به دوه سوه فقها راتول وو او له پاچا سره به يې مذهبي مذاکرې کولې. فيروز شاه تغلق له فقهاوو دومره اغېزمن و، چې د فيروزشاهي فتاوا په نوم يې خپله فقه پرې تدوين کړه، مگر شهرت يې ونه مونده. د سکندرلودي په خوابگاه کې به هره شپه اويا علماء راتولېدل او پاچا به له هغوی نه د فقهي مسايلو پوښتنې کولې.

د مغلو په دور کې هم د علماوو شمېر ډېر و، ملا عبدالقادر بدوياني د خپل عصر- د ۶۹ ممتازو علماوو حالات ليکلي. په همدې ډول د مآثر رحيمي ليکوال ۳۲ داسې علماء ياد کړي دي، چې د عبدالرحيم خانخانان په دربار پورې تړلي وو. د عالمگير په زمانه کې چې کوم علماء د ده په دربار کې په بېلا بېلو برخو کې مامور وو، د هغوی شمېر هم ۴۲ رسېده. د عالمگير له زمانې نه د مولانا شاه عبدالرحيم له کورنۍ نه چې کومه طلايي

د هغوی هريو په خپل رول پوهېده

د نجران خلکو ته چې د نبي کریم صلی الله عليه وسلم مکتوب ورسېده، نو هغوی له غور او فکر وروسته د پيغمبر عليه السلام حضور ته خپله ډله ولېږله، تر څو د سولې د تړون مادې ورسره وټاکي. هغوی چې مدينې ته راوړسېدل، نو د خپل سفر ساده جامې يې بدلې کړې او ورېښمينې جامې او د سرو زرو گوتمۍ يې واغوستې او د پيغمبر عليه السلام ليدو ته راغلل. هغوی سلام وکړ، نو پيغمبر عليه السلام د سلام ځواب ور نه وکړ. هغوی تر ډېره د پيغمبر عليه السلام په خوا کې ناست و، خو پيغمبر عليه السلام له هغوی سره هېڅ خبرې ونه کړې. له هغه وروسته دغه ډله د حضرت عثمان رض او

حويطب بن عبدالعزيز، د مکې له فتحې وروسته د بيعت کولو په هدف نبي کریم ص ته راغی، نو حويطب له خپل پخواني دوست ابوذر غفاري رض نه پوښتنه وکړه، چې نبي کریم ص سره ستړي شي- څرنگه کېږي «کيف يقال اذا سلم عليه».

هغه ورته وويل، چې کله يې خواته ورغلې، نو داسې ووايه: «اسلام عليك ايها النبي ورحمة وبركاته.» دا د پيغمبر دنده نه وه، چې پخپله هر سړي ته ووايي، چې په څه ډول دې ورسره خبرې اترې وکړي، دا هغه کار و، چې د نبي کریم ص ملگري بايد پخپله پرې پوهېدلی.

بنو قريظه يهودي قبيله وه، چې په مدينه کې مېشته وه. دا قبيله به تل د مسلمانانو په خلاف په سازشونو کې مشغوله وه. د خندق په غزوه کې هغوی په ښکاره د قريشو ملگرتيا وکړه. او دا په سپينو سترگو د درغلی کړنه وه. نو د خندق غزوه چې څرنگه پای ته ورسېده، نبي کریم ص د دوی کلا محاصره کړه. او له ۲۵ ورځې محاصرې وروسته هغوی وویل، چې سعد بن معاذ چې هره پرېکړه وکړي، موږ ورته غاړه ږدو. سعد بن معاذ له اسلام نه دمخه د دوی حليف و. نوموړی په ټپي حالت کې په خچر سپور راوستل شو او د تورات مطابق يې پرېکړه وکړه، چې د دوی جنگي نارينه دې ووژل شي، د دوی اولادونه دې ونيول شي او مالونه دې يې ضبط شي. تر هغه وروسته يې دعا وکړه: اللهم ان كنت ابقيت على نبيك من حرب قريش شيئا فابقني لها و ان كنت قطعت الحرب بينه و بينهم فاقبضني اليك.

ژباړه: خدايه! له خپل پيغمبر سره د قريشو په جنگ کې که تا کومه برخه پرې ايښې وي، نو ما د هغې لپاره وساته. او که تا د دوی ترمنځ جگړه ختمه کړې وي، نو ما خپل ځان ته در وغواړه.

د دې دعا شاليد دا و، چې سعد بن معاذ د خپل شخصيت، خپل تاريخ او يهودو سره د تعلق په اساس په مدينه کې يوازنی څوک و، چې د يهودو پر سر د دغسې پرېکړې لپاره مناسب کېدلی شوی، ده فکر وکړ، چې کله د پيغمبر عليه السلام لپاره دغه کار سرته ورسوم، نو له هغه وروسته دې له دې دنيا لاړ شم. تر ما وروسته به د دې کار لپاره بل وړ شخص نه وي.

څومره باشعوره وو د رسول الله ص دا ملگري!

حضرت عبدالرحمن بن عوف ليدو ته ورغله، چې دمخه يې هم ورسره ليدنه شوې وه. هغوی چې کله دا خبره واورېدله، نو حضرت علي رض يې راوغوښته او مشوره يې ورسره وکړه. حضرت علي رض وفرمايل، چې دا خلک دې خپلې مزينې جامې او طلايي گوتمې وباسي او د خپل سفر په ساده جامو کې دې نبي کریم صلی الله عليه وسلم ته ورشي. دوی همداسې وکړل، او اوس نبي کریم ص د هغوی سلام هم ځواب کړ او خبرې يې هم ورسره وکړې او ويې فرمايل: والذي بعثني بالحق لقد اتوا في المرة الاولى و ان ابليس معهم.

ژباړه: په هغه ذات مې دې قسم وي، چې زه يې په حق رااستولی يم، لومړی پلا چې دوی زما څنگ ته راغلل، نو شيطان ورسره ملگری و.

د دې معنا دا ده، چې کله هغوی د په فاخره جامه کې ورته راغلل، نو نبي کریم ص داسې احساس کړه، چې دا شيان به په دوی کې د برتري احساس پيدا کړي او د هغوی متکبرانانه ذهنيت به د گټورې مکالمې مخه ونيسي. خو دا خبره پيغمبر عليه السلام په خپله ژبه نه شوه کولی، حضرت علي رض دا ټکی درک کړ او خپل رول يې ترسره کړ.

سعد بن معاذ انصاري د مدينې ډېر ممتاز سړی و «کان من اعظم الناس واطولهم». امام احمد له حضرت عايشې رضي الله عنها نه روايت رانقل کړی دی، چې د خندق په غزوه کې نوموړی ټپي شو. ابن العرقه قريشي- د غشي وار پرې کړ او د ده اکحل رگ غوڅ شو. په دې وخت کې د ده له ژبې دا دعا ووتله: اللهم لا تمتني حتى تفر عيني من بني قريظة.

خدايه! تر هغو مرگ مه راته راوله، چې په بني قريظه مې سترگې يخې نه شي.

انسان هماغه شی له لاسه ورکوي چې غواړي لاسته یې راوړي

ده، چې هغه به هماغه شی له لاسه ورکړي، چې دی یې ساتل غواړي.»

جارود عبدي، چې په دې وخت کې له عمر فاروق سره یو ځای و، د دې خبرې په اورېدو وویل: ای ښځې! تا له امیر المؤمنین سره ډېره ژبه وچلوله. خو عمر فاروق رض وفرمایل، پرېږده چې وغږېږي، پوهېږې، چې دا څوک ده؟ د دې خبره خو تر اوو اسمانونو بره اورېدل شوې وه. عمر خو یې باید په لومړي سر کې لا واورې.

دا ښځه د خزرج قبیلې خوله بنت ثعلبه وه، چې په قرآن کریم کې یې د ۵۸ سورت په پیل کې یادونه راغلې ده: «یقیناً الله د هغې ښځې وینا واورېده چې تاسره یې د خپل خاوند پسه هکله...»

ابن عبدالبر په استیعاب کې د قتاده روایت رانقل کړی دی. عمر فاروق رض چېرته روان و. په لاره کې له یوې زړې ښځې سره مخ شو. عمر سلام پرې وکړ. د سلام له ځواب وروسته هغې وویل: «ای عمره! یو وخت و، چې ته مې د عکاظ په بازار کې لیدلی وې. هغه وخت به یې تاته عمیر ویل. په لاس کې به دې لښته وه او اوزې به دې څرولې. بیا ډېره موده نه وه تېره شوې، چې تاته یې عمر رض ویل پیل کړل. بیا یو وخت راغی، او اوس تاته امیرالمؤمنین ویل کېږي.

گوره، د ولس په حق کې له الله نه ووېرېږه او په یاد ولره، چې څوک چې د الله له وعید نه وېرېږي، د هغه لپاره د لرې سړی هم د نیردې خپلوانو غوندې وي او څوک چې له مرگ نه وېرېږي، د هغه په برخه کې وېره

د سموهڅو کوونکو لپاره د ناکامي هېڅ امکان نشته

څوک چې حرکت کول غواړي، د هغه لاره هېڅ کله نه تړل کېږي. گاز چې ښکته ځای ونه مومي، نو بېرته خپلې او د ځان لپاره ځای پیدا کوي. اوبو ته چې لوړه لاره ور نه کړي، نو د څوړ په لور خپله د بېدو لاره لټوي. ونه چې د ځمکې په سرونه شي درېدلی، نو د ځمکې په څیرلو د ځان لپاره د ژوند حق ترلاسه کوي.

همدا طریقه باید تاسې هم غوره کړئ، ستاسې لومړنی کار دا دی، چې خپل ځان وپېژنئ، خپل ځواکونه په سمه توګه منظم کړئ او بیا د ماحول له پېژندو وروسته په ماحول کې داسې ځان ورننېسئ، چې د هغه په مقابل کې تاسې د خپلې وړتیا د ثابتولو لپاره په بشپړه توګه سمبال اوسئ. په حالاتو باندې د خپلې زړورۍ د منلو لپاره مو باید د اړینو اړخونو چاره کړې وي.

استعداد پیدا کړئ او په هوشیارۍ د ځان لپاره لاره وباسئ، تر هغه وروسته به هېڅ کله له چاپېریاله ګیله ونه کړئ. د ژوند په هېڅ پړاو کې به ځان ناکامه محسوس نه کړئ. ناکامي او مایوسي یوازې هلته راځي، چېرته چې تاسې د اړینو شرطونو په پوره کولو کې ناراستي کړې وي.

هغوی ته د خپل ناخدا پرسته ژوند لپاره د خدای په کتاب کې دلیل موجود و

پیغمبر» لپاره ښودل شوي وو. خو دا چې دغه معیارونه په حضرت مسیح نه شوی برابرېدلی، نو دوی اعلان وکړ، چې دا «دروغجن مسیح» دی. که دی رښتونی وای، نو ارومرو به زموږ په اسماني کتابونو کې راغلو وړاندوینو صدق پرې کړی وو.

دوی ویل، چې د مسیح راتګ به، د تورات د نص له مخې له ځینو ښو سره وي. او تر څو چې دا ښې نه وي ښکاره شوې، هر څوک چې د مسیح کېدو دعوه لري، هغه به دروغجن وي. په دې ښو کې یوه دا ده، چې مسیح به له یوه نامشهور ځای نه راڅرګندېږي. خو موږ ټول پوهېږو، چې د دې سړي کور په ناصره کې دی او ناصره د فلسطین یو مشهور او

پېژندل شوی ښار دی. بله ښه یې دا ده، چې دی به د اوسپنې له امسا سره حکومت کوي. یانې له تورې نه به کار اخلي. خو له دغه مدعي مسیح سره د لرګي یوه لښته هم لا نشته. دریم شرط یا ښه دا ده، چې هغه به د داؤد ع په تخت کېني او د داؤد پاچاهي به راژوندی کوي. حال دا چې د مسیح حال دا دی، چې له ده سره د ناستې ټغر هم نشته. دغه راز یو شرط دا دی، چې

د مسیح له راتلو دمخه یهودیان حضرت مسیح ته سترګې په لاره وو او دعا به یې کوله چې «خدايه! مسیح ژر را ولېږه.» خو کله چې مسیح په یوه یهودي کورنۍ کې نړۍ ته راغی، نو هغوی یې له منلو انکار وکړ. تر دې چې په خپل گمان یې په دار راوځړاوه. او بیل زبوب (شیطان) نوم یې پرې کېښود.

داسې ولې وشول؟ د دې وجه هماغه «شک» و، چې د مصریانو لپاره د حضرت یوسف ع د نبوت په منلو کې خنډ شوی و. حضرت مسیح له ځان سره دنیوي شان او دبدبه نه وه راوړې، بلکې د عامو انسانانو غوندې یو عادي انسان و. یهودیان په دې خبره ونه پوهېدل، چې د دوی په څېر یو

سړی دې هغه ستر انسان وي، چې وړاندوینه یې په مقدسو کتابونو کې شوې ده.

یهودیانو له حضرت مسیح نه د انکار ډېره اسانه لاره وموندله. د دوی په کتابونو کې د وروسته زمانې لپاره د دوو پیغمبرانو وړاندوینه شوې وه. یو مسیح او بل «هغه پیغمبر». نو دوی داسې وکړل، چې د حضرت مسیح لپاره یې هغه معیارونه کېښودل، چې اصلاً د «هغه

مفتي محمد عبده فېله یوه
فاطره بیانوي، چې یو ځل په
یوه مېلمستیا کې ناست و. په
دې مېلمستیا کې ده سره نور
لوی، لوی علماء هم وو. مفتي
محمد عبده په کاشوره یو څه
وړپوړته کړل او فوډلې ته یې
یووړل، نو د ازهر یوه عالم په
تعجب سره وویل:

اهلال هذا ام مرام (دا کار مرام
دی که ملال؟)

عبدالله» په څېره کې نړۍ ته راغی او خدای چې کله ټولې هغه نښې ورباندې پوه کړې، چې په تورات کې لیکلې وې، نو هغوی د پیغمبر علیه السلام د انکار لپاره یو بل علت ومونده. دوی وویل «تر اوسه پورې ټول پیغمبران د اسرائیلو په کورنۍ کې راغلي، نو بیا د اسماعیل په کورنۍ کې پیغمبر څرنگه پیدا کېدلی شي.»

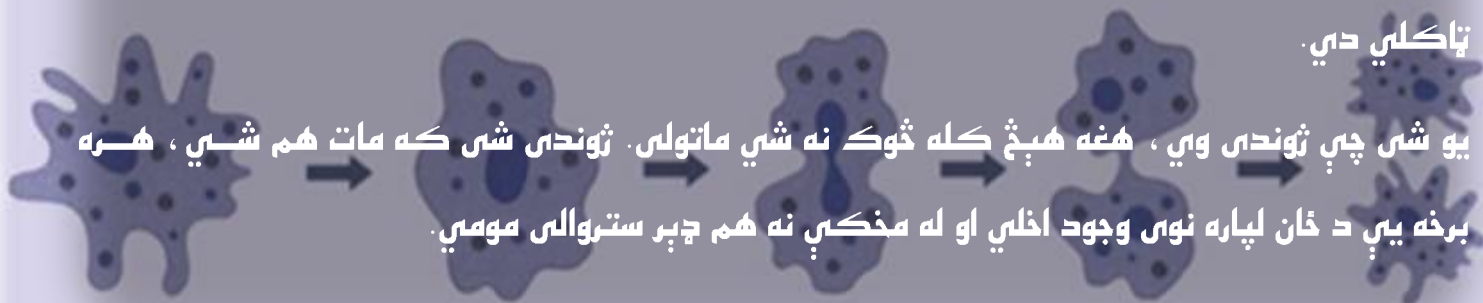
یهودو د حضرت مسیح د انکار لپاره دا وکړل، چې د وروستي پیغمبر نښې یې هغه ته منسوب کړې، چې په ښکاره هغو نښو په حضرت مسیح پورې اړه نه لرله. او کله چې وروستی پیغمبر راغی، نو هغه یې په هغو نښو و ارزاوه، چې د هغوی په کتاب کې د حضرت مسیح لپاره ښودل شوې وې. په دې ډول یې له دواړو نښانو نه انکار وکړ. او په دواړو موقعو کې دوی سره د دې خبرې لپاره ښه ډېر الفاظ وو، چې موږ چې څه کوو، د کتاب الله په رڼا کې یې کوو. موږ د خدای له کتاب نه اخوا د ځان لپاره کوم دریځ نه دی غوره کړی!

دی به د تورات شریعت له سره پلي کوي. خو دې سړي خو هغه شریعت منسوخ کړ. د مسیح یوه نښه دا ده، چې د ده په زمانه کې به عدل او انصاف دومره وده وکړي، چې ښکي او خواخوږي به انسان خو انسان، په حیواناتو کې هم موندل کېږي. حال دا چې د مسیح په زمانه کې دا حال دی، چې هره خوا د ظلم او بې انصافي چرچه ده. دغه راز، بله نښه یې دا ده، چې د مسیح په وخت کې به خدای پرسته وگړي دومره بريالي وي، چې د ټولې نړۍ قومونه به فتحه کړي. خو موږ د خورا ذلت او غلامۍ په حالت کې د رومیانو تر لاس لاندې ژوند کوو. نو دا سړی هغه مسیح څرنگه کېدلی شي، چې په تورات کې یې وړاندوینه راغلې ده.

دا څومره معیارونه چې یهودو وړاندې کړل، هغه ټول په تورات کې لیکلي دي. خو دا ټول د «هغه پیغمبر» معیارونه دي، نه د مسیح. یهودو د «هغه پیغمبر» معیار د مسیح د انکار لپاره وکاراوه. خو کله چې «هغه پیغمبر» د عربو په یوه گمنامه سیمه کې د «محمد بن

که تاسې لرگی مات کړئ، نو لرگی به دوه ټوټې شي. خو یو ژوندی امیبا چې ټوټه شي، نو دوه ژوندي امیبا ترې جوړېږي. حقیقت دا دی، چې وېش او ماته په دې دنیا کې یوازې د مړو شیانو لپاره ټاکلې دي.

یو شی چې ژوندی وي، هغه هېڅ کله څوک نه شي ماتولی. ژوندی شی که مات هم شي، هره برخه یې د ځان لپاره نوی وجود اخلي او له مخکې نه هم ډېر ستروالی مومي.

قارون

په اسرائیلي کورنۍ کې نړۍ ته راغی. خود قبطي پاچاهانو حلقه بگوش شو. په دې چې د دنیوي کامیابو کیلی هغه وخت د قبطي حاکمانو په لاس کې وې

قارون ته په بائبل او تلمود کې قورح ویل شوي دي. د بائبل د روایت (خروج ۶: ۱۸-۲۱) له مخې قارون د حضرت موسی علیه السلام د تره زوی و. د حضرت موسی او قارون پلار دواړه سکه وروڼه وو. قارون په بني

قارون اسرائیلي مسلمان و. خو په قرآن کریم کې یې یادونه له فرعون او هامان سره راغلې ده. (عنکبوت) د دې وجه دا وه، چې ده له بني اسرائیلو لاره بېله کړه او له ظالم واکمن فرعون سره یې لاس یو کړ.

«یقیناً قارون د موسی له قومه و، خو بیا یې پر هغوی تبری وکړ او هغه ته مو دومره خزانې ورکړې وې چې چایباني به یې پر یوې ځواکمنې ډلې هم درنبدلې. یو وخت چې قوم یې ورته وویل: (په دنیا) مه نازېږه! بې شکه الله نازېدونکي نه خوښوي. او په هغه څه (مال) کې چې الله درکړي، د آخرت کور ولټوه او په دنیا کې دې هم خپله برخه مه هېروه او ښېگڼه کوه لکه تاسره چې الله ښېگڼه کړې ده او په ځمکه کې فساد (جوړول) مه غواړه، بې شکه الله فساد کوونکي نه خوښوي. ده ویل: دا خو ماته په هغې پوهې سره راځي شوي چې زه یې لرم، ایا هغه ته نه وه معلومه چې بې شکه الله له ده مخکې (هم) داسې قومونه هلاک کړي دي چې له ده ډېر ځواکمن او په ډله کې ډېر زیات وو؟ او له (داسې) مجرمانو خو د گناهونو پوښتنه نه کېږي. نو (یوه ورځ) په خپل (بشپړ) سینگار کې د خپل قوم پر مخ راغی نو کومو خلکو چې دنیايي ژوند غوښت، وویل: کاشکې زموږ هم هغه څه وای لکه قارون ته چې ورکړی شوي، رښتیا چې دی د لویې برخې خاوند دی. او چاته چې علم ورکړی شوی و، هغوی وویل: ستاسې په حال افسوس دی، د الله ثواب د هغه چا دپاره ډېر غوره دی چې ایمان راوړي او نېک عمل وکړي او دا پرته له صابرانو بل چاته نه ورکول کېږي. نو هغه او د هغه کور مو په ځمکه ننویست. نو بیا د هغه نه څه ډله وه چې د الله په مقابل کې یې مرسته وکړي او نه خپله د ځان مرسته کوونکی و. نو چا چې پرون د هغه د مرتبې ارمان کړی و، اوس یې ویل: افسوس (موږ نه پوهېدلو) چې الله له خپلو بندگانو نه هر چاته چې وغواړي روزي یې پراخوي او (یا یې) تنگوي. که الله موږ سره ښه نه وای کړي، نو اوس به یې موږ هم په ځمکه ننویستلي وای، افسوس دی ته نه پوهېږې چې کافران بری نه مومي؟»

اسرائیلو کې وزېږېده او د هغه وخت له مخې دی هم مسلمان و. ده ته الله تعالی ډېر غیر معمولي شخصیت او زبردست صلاحیتونه ورکړي وو. په دغسې خلکو کې زیاتره وختونه په ډېر نااگاهانه ډول دا کمزوري رازرغونه شي، چې دوی د خپلو صلاحیتونو بیه په همدې دنیا کې ترلاسه کول غواړي. په قارون هم همدا کمزوري برلاسې شوه. دی ورځ په ورځ له اسرائیلو لرې کېده او ځان یې فرعون ته نیږدې کاوه. په دې چې د دنیوي کامیابو چایباني هغه وخت له فرعون سره وې. د ده دې تگلارې د ده لپاره د عزت او ثروت دروازې واړې کړې، او خبره تر دې ځایه ورسېدله، چې د اقتدار پرستي او مصلحت سازي وروستي بریدونه یې هم واړول. د فرعون له وزیر هامن نه وروسته دی د قبضي پاچاهي دریم تر ټولو لوی رکن و. دی په خپل زعم کې په دې غلط فهمي مبتلا شو، چې دا مرتبه ده ته د خپلو ځانگړو صلاحیتونو (قصص- ۷۸) په اساس ورکول شوې ده. حال دا چې اصلاً دغه مرتبه یې د ملي خیانت په بیه ترلاسه کړې وه. فرعون غوښتل چې بني اسرائيل له مصر نه ختم کړي او یوه داسې سړي ته یې اړتیا لرله، چې د اسرائیلو له قوم نه وي.

تر څو چې کله د بني اسرائيلو د ختمولو طرحه عملي کوي، نو ده سره دا جواز وي، چې ووايي، چې موږ دا هر څه د هېواد د نېکمرغي لپاره کوو. که موږ له بني اسرائيلو سره قومي او نسلي دښمنۍ لرلی، نو موږ به د هغوی د قوم یوه سړي ته په خپل دربار کې دومره لوړې مرتبې ولې ورکولې. قارون ته چې کومه مرتبه ورکړل شوې وه، هغه د بني اسرائيلو د بربادي په بیه وه، نه د خپلې وړتیا په سر.

د قارون په اړه په قرآن کریم کې لاندې بیان راغلی دی:

ځينې وختونه داسې هم کېږي، چې حقيقت د عوامو په ګڼه ګڼه کې ورک شي

حضرت مسيح ته خدای ډېرې زياتې معجزې ورکړې وې. ده به د خټې په مرغه کې وپوکل، او هغه به په رښتيا مرغه شو او هوا ته به والوته. په ړانده او پيس به يې لاس راتېر کړ، پيس به روغ شو او د ړانده به بينايي بېرته راغله. مړه انسان ته به يې وويل، پورته شه، او هغه به بېرته راژوندی شو او په پښو به ودرېده. ده به ويلي شوی، چې د چا په ګېډه کې څه دي او د چا په کور کې کوم شيان ذخيره دي (آل عمران- ۴۹) دا حيرانوونکې معجزې د دې خبرې په ثبوت کې وې، چې مسيح الهي استازي دی. خو يهودو په يوه بله پلمه له هغه نه انکار وکړ. هغوی وويل، چې «دی کوم ديني ښوونکی يا قانون ساز نه دی، بلکې شعبده باز دی، او يوازې د ورګليل په ساده خلکو کې يې شهرت او مقبوليت موندلی دی.» خو د فلسطين د مشرکو روميانو تاثر بيا بل څه و. د مشرکو قومونو عام مزاج دا پاتې شوی، چې په چا کې غيرمعمولي خبره ووېني، نو په هغه د خدای ګمان کوي. برنابا حواري په انجيل کې ويلي دي، چې د حضرت مسيح معجزو ته په کتو د هغې زمانې مشرکو رومي عسکرو به عيسی عليه السلام ته خدای او ځينو به ورته د خدای زوی ويل.

له حضرت مسيح نه وروسته چې کله سېنت پال د مسيح مذهب ته راننوت، نو هغه د مسيحيت د خپرولو لپاره تر ټولو اسانه نسخه دا وليدله، چې د عام ذهنيت پر بنياد بايد د مسيحيت يو داسې تعبير وړاندې شي، چې د لوی شمېر خلکو لپاره د منلو وړ وي. د حضرت مسيح له

لارښوونو سره سم، د مسيح لومړنيو پيروانو په موسوي شريعت باندې عمل کاوه. خو سېنت پال اعلان وکړ، چې يو عيسوی د يهودي شريعت له ټولو بنديزونو ازاد دی. په دې زمانه کې ده د روميانو او يونانيانو د متراپرستي (Mithraism) يوازې الفاظ بدل کړل او دغه عقیده يې په مسيحيت کې رانويسته او ويې ويل، چې مسيح د خدای زوی و او په دار باندې يې خپل ژوند له لاسه ورکړ او د بنيادم د پيدايښي- ګناه کفاره يې پرې کړه، اوس يوازې پر هغه ايمان راوړل د بنده د نجات لپاره کافي دي.

د حضرت مسيح ابتدايي پيروانو د سېنت پال د دې مصنوعي مسيحيت ډېر سخت مخالفت وکړ، خو سېنت پال په خپل دې مصنوعي مسيحيت کې د هغې زمانې د عوامو لپاره چې کوم رابښکون او اساني ايښي وه، د هغې پايله دا شوه، چې خلک په کثرت سره مسيحي دين ته رامات شول، تر دې چې د نويو مسيحيانو يو نوی سېلاب راهسک شو. په دې ولسي- رمه کې چې د رښتينو مسيحيانو شمېر ډېر کم وو، نو هغوی يې په منځ کې ورک شول، خو د دريمې ميلادي پېړۍ تر پايه پورې هم ګڼ داسې خلک وو، چې حضرت مسيح يې د خدای بنده او رسول مانه او د هغه د الوهيت عقیده يې غلطه ګڼله. خو د څلورمې پېړۍ په پيل کې چې کله د ختيځ روم پاچا قسطنطين (۳۳۷-۲۷۲) د ځينو سياسي انگېزو له مخې عيسوي شو، نو د سېنت پال ايجاد کړي مسيحيت د سياسي اقتدار سرپرستي هم پيدا کړه. په ۳۲۵ز کې د نيقيه (Nicaea) په شورا کې ۳۱۸ مسيحي استازي راټول شول، تر څو د مسيحيت دولتي عقیده تعريف کړي. په دې کې ۳۱۳ استازو د دولتي تفسير ملاتړ وکړ او پاتې غړو يې مخالفت وکړ، او ايريس (Arius) پادري چې کله د دې عقيدې ننگولو ته راپورته

قرآن خای ونیسي. هغسې چې له نورو قومونو سره وشول. د قرآن کریم تلاوت خو دې کېږي، خو دین دې له اکابرو څخه اخیستل کېږي. حتی دا هم شونې ده، چې د اسلام دغه خودساخته بڼه په ولس کې دومره ومنل شي، چې د اسلام رښتیني پیروان په دې توپان کې ترې تم شي. سره له دې چې پوهېږي به چې دغه بڼه یې ناسمه ده، خو ډېر خلک به د دې لپاره له دې رمې سره یو ځای کېږي، چې د ولسي کثرت له امله به دنیوي گټې په همدې بڼې پورې تړلې وي. علماء به یې د دې لپاره په خلاف نه غږېږي، چې وېرېږي به چې د مدرسو چنډې به پرې بندې شي. رهبران به د دې لپاره خپل تعلق نه ورسره خرابوي، چې اندېښنه به یې وي، چې د دوی بدرگه کوونکي به کم شي. ډېری د کتاب الله علم لرونکي به دا بڼه له کتاب الله سره موافقه نه مومي، خو د دې لپاره به په دې ډلې کې پاتې وي، چې د هېواد دننه او هېواد نه بهر د همدې حلقې له خلکو نه به ډېرې گټې لاسته راوړلی شي.

ولسي مقبولیت هېڅ کله د رښتینولۍ سند نه دی پاتې شوی، بلکې د یوه غورځنگ ډېر خپراوي اکثر دا شک راولاړوي، چې په دې کې خو به کومه تېروتنه نه وي، ځکه چې حق منونکي همېش کم وي او د حق موندونکي تر هغو هم کم.

شو، نو قسطنطین بېرته په دې خبره غلی کړ، چې «که ته دا عقیده نه منې، نو له موږ سره دوهم شی توره ده.» قسطنطین چې مسیحیت ته غاړه کېښوده، نو په ټول رومي سلطنت کې مسیحي مذهب خپور شو. دې ټولو مسیحیانو په هماغه نوي مسیحي مذهب ایمان راوړی وو، چې لومړی سېنټ پال او بیا ترتولین (۲۳۰ - ۱۵۰) او داسې نورو وضع کړی وو. په دې ولسي توپان کې د رښتینو مسیحیانو د ژوندي پاتېدو لپاره هېڅ لاره نه وه. په لومړیو کې هغوی غلي پاتې شوو او وروسته بیا ورو په ورو له منځه لاړل.

د اسلام فضیلت دا دی، چې خدای پخپله د قرآن کریم د ساتنې مسؤلیت اخیستی دی. (حال دا چې د تېرو اسماني کتابونو د خوندي کولو مسؤلیت د هغوی پیروانو ته ور له غاړې و.) د اسلام لپاره دا خطر نشته، چې هغه دې کوم وخت بدل شي او یو بل شی دې ترې جوړ شي یا دې بیخي له منځه لاړ شي. خو د ساتنې دغه ژمنه یوازې د اسلام د متن لپاره ده، د اسلام د ډلې لپاره نه ده. دا بالکل ممکنه ده، چې پر اسلام هم یوه داسې زمانه راشي، چې له کتابي پلوه خو دې د اسلام متن (قرآن) په بشپړه توګه خوندي وي. خو له عملي پلوه دې داسې وي، چې د اسماني مذهب په ځای دې «د اکابرو مذهب» داسې رواج شي، چې عملاً هماغه د

«ورقه بن نوفل د اسلام پیغمبر ته ويلي وو: (کاش په هغه زمانه کې زه ژوندی اوسم، چې د خپلې قبیلې خلک تا له دې ښاره وباسي.) دا خبره ورکه د اسلام پیغمبر ته په ۶۱۰ ز کې کړې وه، د ده وړاندوینه په ۶۱۶ کې په واقعیت بدله شوه.»

پاسنی پراگراف د کونستان ورژیل جارج له کتاب «د اسلام پیغمبر» نه اخیستل شوی دی. په ټولو پیغمبرانو کې دا یوازې د نبي کریم صلی الله علیه وسلم خصوصیت دی، چې د ژوند هره پېښه یې د نېټو او تاریخ په ژبه کې بیانېدلی شي. د حضرت پیغمبر علیه السلام ژوند د تاریخ یوه پاڼه ده، نه مازې د پخوانیو کیسو ټولګه.

زید بن ثابت انصاری رضی الله عنه په شپږو ژبو پوهېده

«عليكم بالفقہ في الدين و
مسن العبادة والتفہم في
العربية.»

په دين کې تفقه ترلاسه کړئ،
غوره عبادت وکړئ او عربي ژبه زده
کړئ.

د عمر فاروق وينا

د هجرت په دوهم کال د روژې په مياشت کې د بدر غزوه پېښه شوه، چې د مسلمانانو شمېر، د مشهور روايت له مخې ۳۱۳ و، او د مخالفينو شمېر ۹۵۰، يانې درې چنده و. مسلمانان بريالي شول او ډېر زيات بنديان په لاس ورغلل. د هغوی لپاره يې د ازادي فديه دا وټاکله، چې په بنديانو کې د چا ليک او لوست زده وي، هغه دې لسو مسلمانو ماشومانو ته ليک او لوست ورزده کړي. ځينو محدثينو د دې پېښې لپاره دا عنوان تړلی: «د مشرک د استادې جواز»

نبي کریم صلی الله عليه وسلم چې مدينې ته راغی، نو لومړنی کار يې چې وکړ، هغه د جومات جوړول و. د دې ودانۍ په يوه برخه کې سيوری او چوتره (صفه) جوړه شوه. دا

يو نصيحت

د قومونو برخليک په خپل کردار سره جوړېږي. چې له هر گوند سره يو ځای شئ، هر بيرغ پورته کړئ، په دې کارونو هېڅ هم لاسته نه راځي. زموږ رهبران په خامو او پخو کورونو د بلډوزر د چلېدو ویر اچولی دی، خو دې ته يې سترگې نه اوړي، چې د يوه قوم د اخلاقو ودانۍ چې ورسته شي، نو پر هغوی هېڅ څوک هم رحم نه کوي او ارومرو د فلک بلډوزر پرې خېژي.

زموږ اسلاف په ورستو کورونو کې پراته وو خو په زړونو يې واکمني کوله او نن ورځ موږ په اسمان هسکو ودانيو کې مېشت يو او بيا هم محکوم او غلام يو. دا يوازې د اخلاقي لوړتيا او ځورتيا فرق دی. د زړه پراس مو وباسئ. خو د دې بيه به ډېره لويه پرې کوي.

هغه خلک چې اعصابي او پارېدونکي وي، د هغو لپاره د سياست ډگر په هېڅ راز مناسب نه دی، دا خو هغه ميدان دی، چې خورا ډېر زغم او حوصلې ته اړتيا لري.

بريا که د دې گوند وي يا د هغه گوند. که زموږ د اخلاقو حال همدا وي، نو ماته بيا هم موږ خوړلې ده.

هر څوک دې ځي او راځي، خو د [افغانستان] ملت به همدا وېر اچولی وي:

**څوک بېل شو له کاروانه، څوک حرم نه بدگمانه شو
چې خوی د زړه ساتو د قافلې رهبر کې نشته و**

گواکې د اسلام لومړنی استوگنيز ښوونځی و. ځينې مصنفينو د اهل صفه د څلور سوه زده کوونکو يادونه کړې ده. د دې خلکو د ښوونې لپاره ښوونکي هم گمارل شوي وو. عبدالله بن سعيد بن العاص به ليک وربښوده. له عباد بن الصامت نه روايت دی، چې «رسول الله زه په دې مامور کړی وم، چې د صفې خلکو ته ليک ور زده کړم او قرآن پرې ولولم.» د هجرت په دوهم کال په مدينه کې د يوه بل ښوونځي دارالقراء څرکونه هم لگېږي، چې د مخزمه بن نوفل په کور کې جوړ شوی و. عمرو بن حزم چې د يمن د والي په توگه واستول شو، نو د خپلو مسؤليتونو په تړاو يوه ليکلې هدايتنامه هم ورکول شوه، چې د نورو چارو په خوا کې د ښوونې او روزنې د بندوبست حکم هم په کې شوی و. طبري د يوولسم هجري کال په پېښو کې ليکلي دي، چې نبي کریم صلی الله عليه وسلم معاذ بن جبل د زدکړو د مسؤل په توگه يمن ته ولېږه. معاذ به له يوې ولسوالۍ نه بلې هغې ته سفرونه کول او د مدرسو څارنه او نظارت ور له غاړې و.

هغسې چې مشهوره ده، چې، د هجرت په سفر کې نبي کریم صلی الله عليه وسلم سراقه بن مالک ته د سولې ليک ورکړ. د دې معنا دا ده، چې د اضطراري سفر په وخت کې هم پيغمبر عليه السلام قلم، رنګ او کاغذ درلوده. مؤرخانو د نبي کریم ص د کاتبانو د ليکلې لپاره جلا څپرکي ټاکلي دي. ځينو کاتبانو (سکرترو) به نوې نازلېدونکې وحی ليکله، ځينو به د رسمي ليکونو مسوده تياروله او نبي کریم ص ته به يې ښودله،

ټوک

حکیم صاحب ناروغ ته نسخه ورکوله، نو ورته وېې ویل
«گوره، په نسخه سم ځان پوه کړه.»

- ښه مهرباني وکړئ.

- دا به په اوبو کې ښه جوش کړې، او له چاڼ کولو
وروسته به یې وڅښې. که خدای وغواړي، نو په اول
خوراک سره به ارامه شي.

- ډېر ښه حکیم صاحب!

- او گوره سبا سهار راشه او خبر راکړه.

- سمه ده.

بل سهار ناروغ بیا راغی، حکیم صاحب یې په نبض
لاس کېښود او پوښتنه یې وکړه، ووايه، کوم فرق دې
کړی.

ناروغ وویل، «نه حکیم صاحب، ذره فرق مې نه ده
کړی، بلکې نن خو مې تکلیف لا ډېر شوی دی.»
حکیم صاحب ډېر سوچ کې لاړ، په تندي یې لاس
کېښود، اوږده ساه یې واخیسته او د مایوسي په ژبه یې
وویل، ښه سمه ده، ته نسخه رانېکاره کړه.

ناروغ وویل، «نسخه؟ حکیم صاحب، نسخه خو ما
ستاسې په وینا سمه جوش کړه او ومې څښله.»
حکیم صاحب، وارخطا سترگې پرې رابړگې کړې، «څه
دې وویل! نسخه دې وڅښله.»

- هو حکیم صاحب، نسخه مې ښه جوش کړه، څرنگه
چې تاسې ویلي و چې...»

حکیم صاحب په غوسه کې ورته وویل، «هی بدبخته!
نسخه هم نو چا جوش کړې او څښلې ده، په نسخه
کې چې کومه دوا لیکل کېږي، هغه سپری استعمالوي،
نه د نسخې پاڼه.»

ځینو به د زکات او محاصلو حسابونه لیکل. ځینو
به د مال غنیمت د ثبت او وېش دنده ترسره
کوله. ځینو به د خارجي واکمنو او قبایلو سردارانو
ته لیکونه لیکل. ځینې به د فصلونو له رېښو دمخه
د تخمین (خرص) یاداشت نیوه.

زید بن ثابت رض د نبی کریم صلی الله علیه
وسلم په امر عبراني لیک هم زده کړی و. په دې
چې د عربو یهودو به خبرې په عربي ژبه کولې،
خو لیک به په یې عبراني ژبه کې کاوه او له
پیغمبر علیه السلام سره په لیکونو کې به یې له
همدې لیکدود نه گټه اخیستله. د مسعودي په
وینا، زید بن ثابت په عربي سربېره، فارسي،
یوناني، قبلي، حبشي او عرباني ژبو هم پوهېده
او له خارجي ډلو سره به یې د خبرو اترو په وخت
کې د نبی کریم ص د ترجمان په دنده پرمخ
وړله. د عبدالله بن عمرو بن العاص په اړه راځي،
چې ده په عربي سربېره سریاني هم زده کړې وه.
نوموړی د هجرت په ۶۵ کال په ۷۲ کلنۍ کې
وفات شو.

ډېری دېوال وهونکي خپل دېوال پخپله رانگوي.

ډېری هغه خلک به د نورو تر پښو لاندې
وځپل شي، چې ځان له نورو لوړ گڼي.
دا به هغه ورځ وي،

چې کله خدای له خپلو پرښتو سره رانېکاره
شي، چې له ټولو انسانانو به وپوښتل شي،
چې هغوی شاته څه پرېښودل او مخې ته یې
څه ولېږل.

چې د ژوند لورې يې د اخرت په لور شي

ورکړ، چې کله د قیامت ورځ راشي، نو د هغوی خیانت او نافرمانی به وشمېرل شي. نو که ستا سزا د هغوی د جرم مطابق وه، نو معامله به مو برابره، برابره شي او که ستا سزا د هغوی له جرم نه ډېره وه، نو هغوی ته به اجازه ورکول شي، چې په هماغه اندازه له تانه خپل غچ واخلي. د دې خبرې په اورېدو هغه سړي په چیغو،

چیغو وژل. او بیا یې وویل:

«یا رسول الله، ما اجدلی ولهو لاء خیرا من مفارقتهم، اشهدک انهم کلهم احرار» (احمد، ترمذی)

ژباړه: اې د خدای رسول! زما او د هغوی ترمنځ له بېلتون نه بله بهتره خبره نشته، نو زه تاسې په شاهدي نیسم، چې هغوی ټول له ننه ایسته ازاد دي.

په قرآن کریم کې د مؤمنانو په تعریف کې ویل شوي دي، چې کله د دوی په مخکې د خدای نوم واخیستل شي، نو زړونه یې لږ زېږي (انفال - ۲) او چې کله د خدای امر ورته راشي، نو سمدستي هغه ته سر تیتوي، ان که دا امر یې له خپلې خوښې سره ټکر هم ولري. (نساء - ۶۵)

حضرت عایشه رض فرمایي، چې یو سړی نبي کریم صلی الله علیه وسلم ته راغی او مخامخ ورته کېناست. بیا یې وویل، چې ماسره څو مریان دي. هغوی له ماسره خیانت کوي او زما خبره نه مني. په دې خبره زه هغوی ته بد رد وایم او وهم یې. نو د دغو مریانو په برخه کې به زما حال څه وي. نبي کریم ص ځواب

د هر انسان لپاره لومړنی کار دا دی، چې خپل ځان وپېژني

ابو تمام (۲۳۱-۱۸۸هـ) دمشق ته نږدې په یوه کلي کې وزېږېده. نوموړی نېستمن سړی و او د قاهرې په عمرو بن عاص جومات کې به یې اوبه ډکولې. د خپلې زمانې د دود له مخې یې په شاعري کې خپله طبعه وازمایله، تر دې چې شاعر شو. د ده د شعرونو ډېوان چاپ شوی دی، او په دې سربېره یې دوه نور اثار (الحماسه) او (فحول الشعراء) هم شته، چې د جاهلیت او اسلام د زمانې د شاعرانو غورچاڼي یې په کې راوړی دی. دا غورچاڼ دومی غوره دی، چې کله چاپ شو، نو خلکو وویل «د ده انتخاب د ده تر خپلې شاعري هم بهتره دی.»

د الحماسه په نوم یې چې کوم غورچاڼ دی، دغه غورچاڼ ده تصادفا کړی و. یو ځل ده د یوه ملګري کره اړولي و. له هغه سره د بېلا بېلو شاعرانو د کلام ذخیره پرته وه. دا چې بل کار یې نه و، نو سمدستي یې غورچاڼ پیل کړ. ځینې وختونه داسې کېږي، چې انسان په یوه کار کې خپل ټول ژوند تېر کړي، خو دومره ډېر ارزښت او بیه نه لري. خو د دې برعکس ځینې وختونه یو کار مازي په سرسري ډول شوی وي، او ډېر ارزښتناک ثابت شي.

زیاتره وختونه د انسان لپاره غوره خبره دا وي، چې د خپل ذوق د کار لپاره د کریدیت اخیستلو تمه ونه کړي. بلکې د یو بل چا په کار کې دې ور ملګری او همکار شي. خو ډېر کم خلک دي، چې دغسې واقعیت بینی ته دې ځان راضي کړای شي.

حقيقت پسندي

د بعثت په دريم کال چې کله عمر بن الخطاب رض په اسلام مشرف شو، نو د مسلمانانو شمېر شاوخوا څلوېښت تنه وو. خو د مخالفينو له ډاره به مسلمانانو په پټه خپل عبادتونه کول.

دا چې حضرت عمر ډېر جذباتي او زړور سړی و، نو ده وويل «چې حق له موږ سره دی، نو موږ ولې پټ پاتې شو. موږ به په خانه کعبه کې په ښکاره عبادت کوو.» نبي کریم صلي الله عليه وسلم چې دا خبره واورېده، نو منع يې کړ او ويې فرمايل:

«يا عمر انا قليل» يانې اې عمره! زموږ شمېر کم دی.

د خندق په غزوې کې چې کله دواړه پوځونه د خندق دواړو غاړو ته ولاړ وو، نو د مشرکينو له پوځ نه د هغوی مشهور جنگيالي عمرو بن ود په اس سپور راووت او اواز يې وکړ: من ييارزني (څوک به له ماسره مقابلې وکړي) علي بن ابي طالب وفرمايل: انا يا رسول الله (زه، اې د الله رسول!) (

نبي کریم ص وفرمايل: اجلس فانه عمرو بن ود (ته کېنه، ځکه چې هغه عمرو بن ود دی)

دا وه د خدای د پيغمبر ټکلاره. خو نن ورځ د هغه پيروان خپل کمال په دې کې لټوي، چې د حالاتو له جاج اخیستو دمخه د مقابلې ميدان ته ور ودانگي، اتي يې که له بربادي پرته نور هېڅ شي هم په برخه نه شي.

په دې خبره پاچا په ژړا شو

د تغلق کورنۍ په وروستۍ زمانه کې چې کله د دوی د واکمنۍ زوال پیل شو، نو د فیروز تغلق یوه فیوډال دلاور خان په مالوه کې په ۱۴۰۱ز کې خپلواک حکومت جوړ کړ. د ده پایتخت لومړیو کې دهار او وروسته مانډو و. له دلاور وروسته هوشنگ او له هغه وروسته د ده زوی غزني خان واک ته ورسېده. په دې زمانه کې محمود خلجی د ده وزیر و. وزیر ته چې فرصت په لاس ورغی، غزني خان یې وواژه او پخپله په تخت کېناست. سلطان محمود خلجی زړور جنگیالی و او په شخصي ژوند کې ډېر نېک او عادل سړی و. ده ټول ژوند په کبمپ کې تېر کړ او په ۱۴۶۹ز کې وفات شو.

زیاتره وختونه داسې کېږي، چې انسان په وړو، وړو شیانو کې د «شریعت» ډېر خیال ساتي. خو په لویو، لویو کارونو کې د خدای د شریعت پروا نه ورځي. انسان په داسې چارو کې له «وېښته نه د پوستکي» د اړولو تر بریده مذهبي چلند کوي، چې شخصي گټو ته یې زیان نه په کې رسېږي، چې په دنیوي موخو کې خنډ نه ورته جوړوي، چې داسې بیه یې نه پرې کوي، چې د دین په خاطر له یوه کرکجن انسان سره مینه وکړي او له خپل یوه محبوب کس سره خپله د زړه اړیکه پرې وشلوي. لنډه دا چې هغه دین چې په ژوند کې یې خلې نه شي، د هغه په پیروي کې دی ډېر مخکې، مخکې وي.

خو هغه دین چې د ده له خپل ژوند سره په ټکر کې راځي، چې د «دا وکړه او هغه مه کړه» غوښتنه ورنه کوي، له هغه سره د ده هېڅ دلچسپي نه وي.

د سلطان محمد تغلق په زمانه کې په ۱۳۴۷ز کې په دکن کې بغاوت وشو او حسن گنگو د خپلواک حکومت بنسټ کېښوده او دعوا یې دا وه، چې د ایران د لرغوني پاچا بهمن له اولادې نه دی. ده گلبرگه خپل پایتخت ونوماوه. د دې کورنۍ احمد شاه بهمني بیدر ښار اباد کړ، چې د گلبرگه په ځای د بهمني امپراتورۍ پایتخت شو. د همدې کورنۍ یو واکمن نظام شاه بهمني و. نوموړی په ۱۴۶۲ز کې واک ته ورسېده، خو واک ته له رسېدو دوه میاشتې وروسته ناڅاپي مړ شو.

د مالوه واکمن محمود غلجی به له حلالو خوړو سره ډېر احتیاط کاوه. په ۱۴۶۱ز کې ده په بیدر برید وکړ، چې د نظام شاه بهمني پایتخت و. د محاصرې په اوږدو کې دا مسئله راغله، چې د ځان لپاره حلال خواړه له کومه کړي. د حلالو سبزیو کومه ذخیره چې دوی سره وه، هغه د محاصرې د اوږدېدو له امله ختمه شوې وه.

ده له مخکې نه د دې ستونزې اټکل کړی و، نو د خپل عادت له مخې یې ځان سره خاوره او لرگي وړي وو. ده د لرگي په تختو خاوره هواره کړه او

سبزي يې پرې وکرله. خو دې سبزي د ده اړتيا نه پوره کوله. بالاخره يې په دې سيمه کې يو بزرگ مولانا شمس الدين کرمانی راوغوښته او هغه ته يې وويل، چې ماته يو داسې کس راوښئ، چې د حلالو پيسو ځمکه ورسره وي او په ما يې خرڅه کړي. زه هغه ځمکه اخلم او د ځان لپاره سبزي پرې کړم. مولانا شمس الدين کرمانی ځواب ورکړ «تا پر يوه مسلمان هېواد برید کړی دی. دلته راغلی يې د خلکو وينې تويوې او اباد کورونه وړانوي. له حرامو خوړو نه د ځان ساتنې دومره فکر درسره دی، خو د مسلمانانو د خونريزي هېڅ فکر درسره نشته.» په دې خبره پاچا په ژړا شو.

پای

Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library